

EEN JAAR NA DE MOORD OP SAMUEL PATY

WAT LEREN WE VAN ERVARINGEN VAN DOCENTEN?

INTERVIEW

IN GESPREK MET
WETENSCHAPPERS OVER
TOETSING IN HOGER ONDERWIJS

GASTLES

NOS STORIES
ACTUALITEIT
IN DE KLAS

BURGERSCHAP

GEEN DEBAT
RUSSISCH
ONDERWIJS

REPORTAGE

ACHTER GLAS
TIJDELIJKE
TWEDE KAMER

ProDemos

Huis voor democratie en

Ontdek politiek Den Haag!

Laat leerlingen en studenten de politiek ervaren tijdens een bezoek aan ProDemos in Den Haag!

Hoogtepunt van de dag is natuurlijk een bezoek aan de Tweede Kamer. Zo komt politiek voor de leerlingen en studenten echt tot leven. Kies met onze keuzehulp makkelijk een passend interactief programma voor jouw klas, plaats je boeking via ons online reserveringssysteem en maak je klaar voor een dag(deel) in Den Haag.

Docenten en scholen kunnen zich nu inschrijven voor de programma's vanaf januari 2022. We hebben programma's voor vo-scholen, praktijkscholen, vso-scholen, mbo's en lerarenopleidingen in politiek Den Haag.

Bekijk het aanbod op prodemos.nl/voor-scholen

**Inschrijving
nu geopend!**

'GEWOON' ONDERWIJS

Ruim anderhalf jaar hadden we ook in het onderwijs te maken met allerlei corona-maatregelen. Anderhalf jaar lang verkeerden we in onzekerheid. Hoe zou het

onderwijs er volgende maand uit zien? In dit blad besteedden we regelmatig aandacht aan de coronacrisis. Na het opheffen van de mondkapjesplicht en het vervallen van de anderhalvemetermaatregel eind september bevonden we ons 'plotsklaps' weer in een 'gewone' onderwijsinstelling. Aanvankelijk was dit na anderhalf jaar 'ongewoon' onderwijs wel even wennen. Gaan we een relatief voorspelbaar school- en studiejaar tegemoet of weet het corona-

virus ons in de wintermaanden alsnog te verrassen? We hopen met ons allen dat het eerste scenario uitkomt. In dit nummer gaat het - afgezien van het redactioneel - niet over de epidemie. Wel kom je de nodige voorbeelden uit de praktijk tegen. De focus ligt weer ouderwets op het onderwijs. Niet het onderwijs van de coronaregels, maar het onderwijs waarin jullie jongeren voorbereiden op een ook zonder dit virus complexe maatschappij.

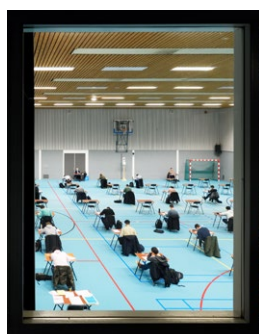
IVO PERTIJS
hoofredacteur

i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl

INHOUD

3 REDACTIONEEL	11 SAMUEL PATY IN DE KLAS	20 BURGERSCHAP IN RUSLAND	28 ZWAKSTROOM-DEMOCRATIE
4 WETENSCHAPPERS OVER ONDERWIJSRECHT	14 LOOPBAANORIËNTATIE	23 EMANCIPATIEMONITOR	30 NVLM
7 COLUMN	16 AFGHANISTAN	24 MBO	31 COLUMN
8 NOS STORIES	18 MAATSCHAPPELIJKE DIENSTPLICHT	26 TWEEDE KAMER	

04

18

20

26

28

INTERVIEW OVER ONDERWIJSRECHT EN TOETSING

Foto: ANP / Bart van Overbeeke

'HET GAAT OM DE KWALITEIT VAN HET ONDERWIJS'

Zowel in het voortgezet onderwijs, het beroepsonderwijs als het wetenschappelijk onderwijs neemt de aandacht voor de kwaliteit van toetsing toe. Emeritus-hoogleraar Onderwijsrecht Paul Zoontjens schreef samen met Henk van Berkel het boek *Tussen toets en bestuur*¹ over de positie van de examencommissie in het hoger onderwijs. Van Berkel promoveerde twee jaar geleden op het onderwerp juridisch correct examineren. *Maatschappij & Politiek* sprak met beide experts.

IVO PERTIJS

Toetsing is vanwege de waarde van het diploma een belangrijke rol in het onderwijs gaan spelen. Iedereen hecht enorme waarde aan het diploma. In de borging van de kwaliteit van toetsing speelt de examencommissie een exclusieve rol. Dit is niet aan een ander orgaan binnen de instelling toevertrouwd. Daarbij hebben we geleerd van de rol die de examencommissie bij de InHolland-affaire speelde. Als je op het niveau van het voortgezet onderwijs kijkt, dan wordt er eveneens naar het hele examenstelsel gekeken als de oorzaak van het probleem op bijvoorbeeld het vmbo in Maastricht', vertelt Paul Zoontjens. Henk van Berkel benadrukt dat het gaat om de borging van het niveau van de afgestudeerden: 'Dat is in het hoger onderwijs in handen van de examencommissie gelegd. De examencommissie kijkt naar het niveau van de tentaminering en examinering. Het staat buiten kijf dat de examinerator verantwoordelijk blijft voor de toetsing van zijn vak. De examencommissie kan richtlijnen geven hoe de examinerator zou kunnen toetsen'.

Bekijkt de examencommissie in het hoger onderwijs tentamens of schetst de examencommissie vooral kaders?

Van Berkel: 'In de praktijk zien zij de tentamens niet. Zij geven advies hoe een examinerator ervoor kan zorgen om vóór de toetsafname de kwaliteit te beoordelen. Een examinerator moet een blauwdruk hanteren. Dat kan een examencommissie voorschrijven en achteraf vragen of examineratoren dat hebben gedaan als studenten met klachten komen. Er zit een vooraf-controle in. Op hogescholen zit er vaak nog een toetscommissie tussen de

examencommissie en de examineratoren die onder verantwoordelijkheid van de examencommissie het uitvoerende werk doet. Deze commissie kan na afloop van een toets een kwaliteitscontrole uitvoeren door allerlei psychometrische gegevens te berekenen en de betrouwbaarheid, de rit-waarde en de p-waarde te bekijken. Vóór de toetsafname kun je er dus voor zorgen dat een toets aan de blauwdruk - representativiteit, inhoudvaliditeit - voldoet en na de afname van een toets kun je een kwaliteitscontrole verrichten.' Zoontjens: 'Via steekproeven.'

Van Berkel: 'Sommige universiteiten hebben een intern of extern toetsbureau dat kwaliteitscontroles op meerkeuzetoetsen toepast.'

Passen instellingen psychometrisch onderzoek regelmatig toe?

Van Berkel: 'Zeker. Niet over de volle breedte. Aan het begin van de studie nemen studenten massaal deel aan toetsen. Gaandeweg wordt dit minder. Als er te weinig deelnemers zijn, heeft een controle achteraf weinig zin. In de propeuseusefase, waar honderden studenten een toets maken, loont een elektronische kwaliteitscontrole.'

In het boek schrijven jullie over het verschil tussen onregelmatigheid en fraude en het verschil tussen fraude en ernstige fraude. De begrippen onregelmatigheid en fraude komen ook in het voortgezet onderwijs voor. Wat is bij het gebruik van deze begrippen vooral van belang?

Zoontjens: 'Een onregelmatigheid is een fout die een student maakt zonder dat dit invloed heeft op het kennen of kunnen; bijvoorbeeld een student die zich te laat voor een tentamen inschrijft. In het hoger onderwijs betekent dit dat een student in principe niet aan het tentamen kan deelnemen. Bij een onregelmatigheid gaat het om overtreding van bepaalde orde-regels zonder dat dit de tentamenuitslag beïnvloedt. Fraude moet anders dan onregelmatigheid worden gedefinieerd. Fraude is alles wat een student tijdens het tentamen doet waardoor er geen juist inzicht kan worden gevormd over zijn kennen, kunnen en vaardigheden. Ernstige fraude is zodanig verwijtbaar aan de student dat de examencommissie het bestuur kan adviseren om hem van de instelling te verwijderen. Ook ernstige fraude moet worden gedefinieerd. Het gaat vooral om de zwaarte van de fraude. Meerdere keren fraude plegen hoeft niet automatisch ernstige fraude op te leveren.'

Een ander onderscheid is dat tussen punitieve en reparatoire maatregelen.

Zoontjens: 'Dit onderscheid komt uit het handhavingsrecht. Overal waar het bestuursrecht inkruipt zie je dit onderscheid ontstaan. Zo ook in het onderwijsrecht. Een reparatoire sanctie is ingrijpen om een onrechtmatige toestand om te zetten in een rechtmatige; ofwel

de rechtmatige toestand herstellen zoals die voorheen was. Punitief is ingrijpen bij wijze van straf en leedtoevoeging. Een voorbeeld van een reparatoire sanctie is het ongeldig verklaren van een tentamen als je als examencommissie niet zeker weet of een student fraude pleegde, zoals een student die tijdens een tentamen een telefoon bij zich heeft. Enkel het bij zich hebben van een telefoon leidt tot het ongeldig verklaren van een tentamen. Een punitieve sanctie is het uitsluiten van een student voor examens.'

Hoe belangrijk is de samenstelling van een examencommissie in het hoger onderwijs?

Van Berkel: 'In de wet staat dat één lid docent moet zijn. In mijn ogen moet de meerderheid docent zijn. Ik wil niet zeggen dat zij alle examinatoren vertegenwoordigen. Dat is niet zo en dit mag zelfs niet, maar ze moeten verstand hebben van hetgeen er op de werkvloer gebeurt. Ze moeten in een examencommissie, waarin ze zelf zitten, zeggen dat iets niet in de praktijk kan om bepaalde redenen. De examencommissie mag niet wegglijden van de opleidingen die ze beheert.'

Zoontjens: 'In de praktijk blijkt dat leden van de examencommissie, zeker de voorzitter, een zeker gezag binnen de opleiding moet hebben. Op de universiteit zoekt men steeds vaker een hoogleraar als voorzitter van de examencommissie, omdat daarmee de positie verzekerd is. In het hoger beroepsonderwijs zie je dat docenten die als goed onder hun collega's bekendstaan met name voor de examencommissie worden benaderd. Gezag is een belangrijke, en misschien wel beslissende factor voor het goed functioneren van een examencommissie. De examencommissie moet kunnen optreden bij begane fouten. De commissie moet richting docenten sturend kunnen optreden. Docenten ervaren dit als bemoeienis met hun proces. Daar moet je doorheen breken. Daarvoor zijn twee dingen nodig: de examencommissie heeft gezag en de directie borgt dat de examencommissie haar werk kan doen. Als docenten niet in de pas willen lopen, moet de directie uitvoering geven aan het verlangen van de examencommissie om die veranderingen tot stand te brengen. De directie is de werkgever en kan ingrijpen als een docent niet meewerkt. De examencommissie moet met de directie samenwerken, maar ook onafhankelijk van de directie blijven. Dat is een lastig spel.'

Van Berkel: 'Je ziet de afgelopen jaren dat er gesprekken plaatsvinden tussen alle voorzitters van een examencommissie binnen een instelling met de rector die verantwoordelijk is voor het onderwijs. Er vindt niet alleen afstemming, maar ook uitwisseling van informatie plaats. Een voorzitter is een gesprekspartner voor het bestuur.'

Het instellingsbestuur stelt de Onderwijs- en Examenregelingen (OER) vast, de examencommissie voert deze uit. Vervolgens heeft de examencommissie ruimte om daarbinnen besluiten te nemen waarbij verschillende examen-

commissies tot andere besluiten komen. Dit kan ten koste gaan van de rechtsuniformiteit.

Zoontjens: 'Dit heeft ermee te maken dat het hoger onderwijs in tegenstelling tot het voortgezet onderwijs een conglomeraat van opleidingen is. Een gemiddelde universiteit heeft een groot aantal faculteiten. Hetzelfde geldt voor hogescholen. Het gaat al snel over tienduizenden studenten. De gedachte is dat een examencommissie decentraal fungeert. Er moet een zeker contact tussen examencommissie en docent zijn. Elke opleiding doet het anders. Zo zie je grote verschillen tussen het fungeren van de examencommissie op de Universiteit Maastricht en de Technische Universiteit Eindhoven. Technici zien de wereld anders. Er is een andere cultuur van de opleiding, maar ook een andere cultuur van de examencommissie. Dat is een waardevol goed. Maar als je binnen universiteiten en hogescholen zoveel examencommissies hebt, kunnen studenten daar nadeel van ondervinden. Een student die vakken van andere opleidingen of faculteiten volgt, krijgt met andere regels te maken. Dat is raar. Er is steeds meer behoefte om de regels per opleiding te uniformeren.'

Van Berkel: 'De eigenheid van de examencommissie is het formuleren van regels en richtlijnen die binnen de OER moeten blijven. In de regels en richtlijnen staan afrondingsmechanismen, compensatieregelingen, wanneer er vrijstellingen worden gegeven, et cetera. Studenten hebben recht op transparantie. De meeste studenten weten niet dat er een examenreglement is. De regels en richtlijnen bevatten een hardheidsclausule waarin staat dat een examencommissie kan besluiten in gevallen waarin reglementen daarin niet voorzien of wanneer een besluit onredelijk of onbillijk is voor een student.'

Zorgen de beroepscommissies voor een stukje rechtsuniformiteit?

Zoontjens: 'Ja. Binnen de universiteiten is er de regel dat een tentamen binnen drie weken moet zijn nagekeken. Dit is een regel die door een beroepscommissie is geformuleerd. Alle instellingen volgen dit.'

Van Berkel: 'Een College van Beroep voor de Examens (CBE) bouwt per instelling geen formele jurisprudentie op. Het is niet zo dat ze dwingend een uniformiteit kunnen veroorzaken. Dat kan het College van Beroep voor het Hoger Onderwijs (CBHO) wel. Het CBHO kun je opvatten als een rechtbank die jurisprudentie creëert.'

Zoontjens: 'Een uitspraak van het CBE blijft niettemin bindend voordat je een hogere instantie bezoekt. De wet zegt dat een uitspraak van het CBE bindend is voor de betreffende instelling en examencommissie.'

Wat kan het voortgezet onderwijs leren van examencommissies in het hoger onderwijs?

Zoontjens: 'In het hoger onderwijs nam de professionaliteit van toetsing toe. Daar spelen examencommissies een belangrijke rol in. Dat er meer bewustzijn voor toetsing ontstaat, is ook belangrijk voor het voortgezet onderwijs. Een examencommissie die onafhankelijk van de rector, de lerarenvergadering of het schoolbestuur fungeert en de kwaliteit van de schoolexamens borgt, zou een hele stap vooruit kunnen zijn.'

Van Berkel: 'Jarenlang was ik voorzitter van een middelbare school in Maastricht. Ik merkte destijds dat het een familie is. Er was geen differentiatie tussen het bestuur en de docenten. Verdere professionalisering is nodig. Het zou niet slecht zijn als er een examencommissie komt die zich onafhankelijker van het bestuur en de directie opstelt.'

Zoontjens: 'Ook de basiskwalificatie examinering (BKE) uit het hoger onderwijs kan een toegevoegde waarde voor het voortgezet onderwijs zijn.'

In jullie boek benadrukken jullie de onafhankelijkheid van een examencommissie. Is dit haalbaar op middelbare scholen?

Zoontjens: 'Binnen het hoger onderwijs zegt de wet dat er een examencommissie per opleiding of groep van opleidingen moet zijn. Ik kan mij voorstellen dat als er een aantal kleine scholen in een regio is, je met één examencommissie voor de scholen de boel probeert te organiseren. Ik weet niet hoe praktisch dit is. Een dergelijke examencommissie moet op scholen komen, met docenten praten en over regels nadenken. Volgens mij zou dit wel kunnen worden geprobeerd. Het gaat uiteindelijk om de kwaliteit van het onderwijs. Uiteindelijk staat iedereen met de neus in dezelfde richting.' ♦

Noot

1. *Tussen toets en bestuur. De positie van de examencommissie in het hoger onderwijs van Paul Zoontjes en Henk van Berkel verscheen vorig jaar in de Masterreeks van Boomjuridisch.*

STEF

AANDACHT

Met mijn leerlingen heb ik het eigenlijk nooit over regeringsleiders uit andere landen. De Nederlandse politiek is soms al ingewikkeld zat. Natuurlijk ging het destijds wel regelmatig over Donald Trump. Zijn fratsen waren zo buiten proportie, dat het zelfs een 15-jarige puber even van zijn gameconsole afhield om op YouTube te kijken wat voor idioots er nu weer was gebeurd.

Het is weer eens wat rustiger op het wereldtoneel. Geen Kim Jong-un die op ontploffen staat, Poetins kostje is voorlopig ook weer gekocht en och wat erg van Afghanistan hè. Als er geen sensatie (meer) is, is het niet nieuwswaardig. Je kunt er de media niet de schuld van geven, als wij er gretig over zouden lezen, dan zouden ze er wel over schrijven. Dus, zonder te spieken, wie is op dit moment de premier van België? Ha!

Je kunt het leerlingen helemaal niet kwalijk nemen dat ze zich niet interesseren voor de wereld om hen heen. Ik durf het aan om te zeggen dat de overgrote meerderheid van Nederland geen idee heeft wie de regeringsleiders van ons o-zo-bevriende buurlanden zijn. Des te mooier is de aandacht die Angela Merkel de afgelopen maanden met haar vertrek heeft gekregen.

Er werd in de Nederlandse media uitgebreid afscheid genomen van 'Mutti Merkel'. Zestien jaar lang was het zo saai, dat we er op een 'Wir schaffen das' na, nauwelijks aandacht aan ons buurland hebben hoeven besteden. Dat levert haar bij onze journalisten nu louter positieve recensies op. De bijvangst van dit afscheid was iets meer aandacht voor de afgelopen Duitse verkiezingen: want wie ging Merkel opvolgen?

Alexander de Croo. Nee, die is al de premier van België geworden. Geeft niks, ik moest het zelf ook even opzoeken. In de tijd dat hij als premier werd aangesteld, had ik het te druk met het volgen van de Amerikaanse verkiezingen. Het blijft toch een beetje het kiezen voor een lekkere serie op Netflix, in plaats van elke avond weer Nieuwsuur. Het is ook een keer goed geweest.

Wist je overigens dat het Duitse kiessysteem een soort combinatie is van het Amerikaanse kiesstelsel en dat van Nederland? Super interessant! Er zijn twee stemformulieren: een is een soort districtenstelsel, de ander alleen maar partijen én dan is er ook nog een kiesdrempel.

En dankzij de *Überhangmandate* staan het aantal zetels ook niet eens vast. Zoek het maar eens op, nauwelijks uit te leggen. Gelukkig vraagt er dan ook geen enkele leerling naar. ♦

Stef van der Linden
(maatschappijleer.net)

TOELICHTING VAN ACTUALITEIT DOOR NOS STORIES

NIEUWS VOOR EN DOOR JONGEREN

'Worden je borsten groter van het coronavaccin? Wat doe je om te kijken of het nieuws erover klopt?' *M&P* neemt met eindredacteur Sheily Belhaj een kijkje in de keuken van jongerenkanaal *NOS Stories*

MARIAN VAN DEN BERGE

Tijdens een gastles op het Goois Lyceum in Bussum leggen Gitte Hessels en Sumeyye Ersoy van *NOS Stories* uit wat nieuws is, hoe de redactie keuzen maakt, wat zij als betrouwbare bronnen zien en, minstens net zo belangrijk, hebben zij het met leerlingen over het nieuws. Natuurlijk zijn ze ook benieuwd wat de leerlingen van hun content vinden. Zouden zij dezelfde keuzen maken als de redactie? Willen ze bijvoorbeeld over bepaalde onderwerpen meer horen of zien, of op een andere manier? Hoe komen zij aan hun nieuws, wat is voor hen (nep of juist betrouwbaar) nieuws, wat speelt er in hun levens, waarvoor *NOS Stories* ook aandacht zouden kunnen hebben? Om te horen wat er bij hun doelgroep leeft gaan twee redacteurs elke donderdag ergens in Nederland op schoolbezoek. Je hoeft niet naar nieuws te zoeken, het nieuws komt naar jou toe dit schooljaar!

De interesse voor nieuws nam in de afgelopen coronaperiode toe. Jongeren *swipen* om het nieuws te volgen; twee derde neemt het nieuws voornamelijk tot zich via websites en sociale media.¹

NOS Stories, het jongerenkanaal van de NOS, speelt daarop in met korte nieuws-video's en brengt op YouTube, Instagram en TikTok nieuws uit de belevingswereld van jongeren van ongeveer 13 tot en met 18 jaar. *NOS Stories* heeft bij elkaar ongeveer een miljoen (jonge) volgers.

Sinds wanneer bestaat *NOS Stories* en wat willen jullie ermee bereiken?

Sheily Belhaj: '*NOS Stories* begon in 2015 als pilot onder een andere naam en sinds 2018 bestaat het als *NOS Stories*. We

maken nieuws voor jongeren van 13 tot en met 18 jaar met als doel hen op de hoogte te houden van het nieuws, uitleg te geven en hen te helpen zich er een mening over te vormen.'

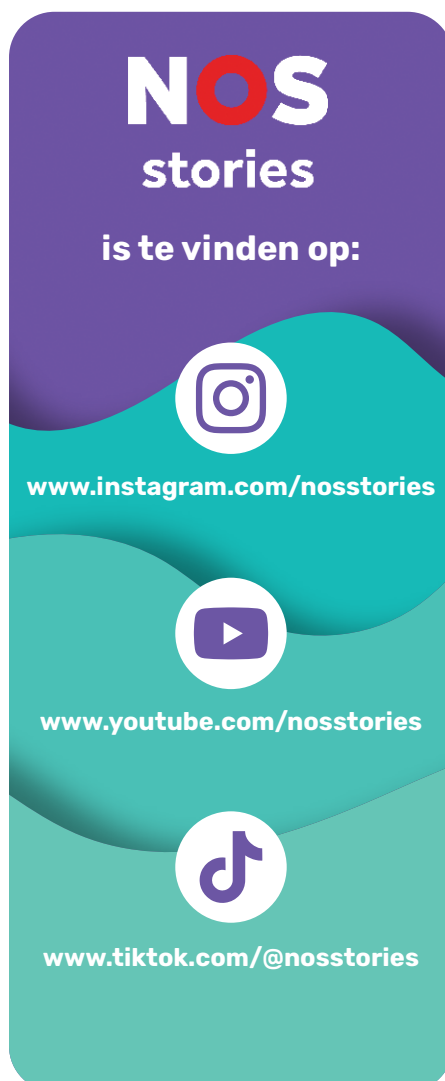
Letten jullie ook sterk op de betrouwbaarheid van het nieuws?

'Absoluut, dat is een van de thema's van deze tijd. Wij krijgen dagelijks filmpjes zonder context doorgestuurd met de vraag: waarom doen jullie hier niets mee? Vooral buitenlands nieuws kan *viral* gaan op sociale media en jongeren worden dan ook boos als wij dan niets plaatsen. Wat we in dat soort gevallen vaak doen is een video maken in de trant van: "Je ziet vast ook wel dit filmpje veel voorbijkomen" en dan vervolgens een kort interview met onze correspondent om uit te leggen hoe het volgens hem of haar zit. Wij checken al onze verhalen, vaak hebben NOS-collega's dat al gedaan, als het echte *stories-onderwerpen* zijn checken we dit vaak bij deskundigen.

Er liggen soms wel tien of twintig onderwerpen op tafel. Die gaan we allemaal langs en dan moeten we kiezen. We zorgen altijd dat er een goede mix is tussen bijvoorbeeld binnenlands en buitenlands nieuws en tussen zwaarder en wat luchtiger nieuws. Als journalist moet je weloverwogen keuzen maken, daarom hebben we het er ook veel over met zijn allen.'

Hoe denkt u dat jongeren meer kunnen worden gestimuleerd om het nieuws te volgen (naast jullie initiatief)?

'Bij alle moeilijke doelgroepen, in dit geval jongeren, denk ik: "praat met jongeren en niet over hen". Jongeren moeten het gevoel krijgen dat het ertoe doet wat zij belangrijk vinden en wat zij vinden. Ook het begrip nieuws zou soms breder kunnen worden uitgelegd. Nieuws gaat niet altijd over moeilijke saai onderwerpen. Wij maken bijvoorbeeld ook onderzoeksverhalen over kledingregels

Gastless door NOS Stories (foto: Marian van den Berge)

op school. Als daar heel veel discussie over is, is dat net zo goed nieuws. Veel jongeren volgen *Cestmoco* op Instagram. Dat is een account van, ik denk een jonge man, dat elke dag allemaal nieuws van andere media doorplaatst met af en toe grappige memes ertussen. Als je dat volgt, volg je ook nieuws.

We letten erop dat we er voor iedereen zijn. We spreken elke week met jongeren met allerlei soorten achtergronden uit zoveel mogelijk plekken van Nederland. Daarom maken we ook wel eens een video die misschien niet alle jongeren aanspreekt, maar wel een bepaald deel.'

Waarom vindt u het van belang dat scholieren op de hoogte zijn van het nieuws?

'Omdat zij de nieuwe generatie zijn. Veel dingen die nu gebeuren of waar nu besluiten over worden genomen (denk bijvoorbeeld aan het klimaatbeleid en de woningmarkt) hebben uiteindelijk invloed op hun leven.'

Wat is het doel van de gastlessen?

We willen dat meer mensen ons leren kennen. Het betreft mediawijsheid (Wat is nieuws? Wat doet een journalist?), transparantie (Waarom maakt de NOS bepaalde keuzen? Hoe checken wij onze bronnen?) en invloed (Welke verhalen maken we te weinig? Waar zouden jullie een onderzoeksverhaal over willen zien?). Daarnaast willen we ook juist in gesprek met jongeren die ons/het nieuws niet volgen om meer inzicht te krijgen in waarom zij dat niet boeiend vinden en wat hun behoeften dan wel zijn. We willen met jongeren nieuws maken en proberen jongeren er op allerlei manier bij te betrekken.'

Jullie willen jongeren helpen op de hoogte te blijven van het nieuws, uitleg te geven en hen te helpen een mening te vormen. Hoe zorgen jullie ervoor dat leerlingen ook dieper ingaan op nieuwsfeiten? Missen jongeren niet te veel duiding en achtergrond als ze voornamelijk swipen?

'Niet al het nieuws past in één minuut. Soms is er wat meer context nodig. Daarom hebben we *Stories.nos.nl* in het leven geroepen. Daar vind je artikelen met achtergrondinformatie. Ook op YouTube is die ruimte er. Daar maken we video's van ongeveer tien minuten.'

Kunnen jongeren daadwerkelijk meebeslissen over de onderwerpen die jullie naar voren brengen?

'Ja, we maken wekelijks wel een video gebaseerd op de berichten en commentaren die we via Instagram krijgen. Denk daarbij aan "Mondkapjesplicht, dit vinden jullie ervan". Een aantal van onze beste verhalen is ook uit ideeën van jongeren voortgekomen. We hebben een aantal weken geleden een YouTube-verhaal gemaakt over waarom je op school wel of niet een *croptop* mag dragen. Dat kwam voort uit berichten die we kregen van jongeren die bij ons klaagden over een brief die hun school had gestuurd, waarin stond dat *croptops* niet meer mochten. In een enquête gaven nog eens tweeduizend meisjes aan dat zij hier ook van baalden. Dan gaan wij er iets mee doen.'

BUSSUMSE LEERLINGEN OVER NIEUWS

Nieuws is wat er in de wereld gebeurt.

Nieuws is iets wat al langer speelt.

Het moet iets zijn wat een beetje uitzonderlijk is.

Meer posten over wat de jeugd aangaat is van belang voor ons.

Het komt tussen mijn insta door en dan kijk ik er naar.

Fijn dat er actueel nieuws voor jongeren is.

Goed dat je erover hoort, het gaat ons ook aan.

Foto: NOS Stories

Wat willen jullie jongeren meegeven met betrekking tot de actualiteit?

'Dat actualiteit over hen gaat en dat alles nieuws kan zijn; ook een stoer verhaal van iemand uit je buurt die een belangrijke prijs heeft gewonnen, een belangrijk onderwerp op de kaart wil zetten, of iemand heeft gered.'

Welke boodschap heeft u voor docenten maatschappijleer?

'Ik heb de laatste weken veel contact met maatschappijleerdocenten gehad en wat mij opvalt is de enorme bevoegenheid voor hun klassen en het belang van nieuws en maatschappelijke discussies, dat vond ik heel mooi om te zien. Mijn tip zou zijn om lessen over de actualiteit af te stemmen op de jongeren aan wie je les geeft, en bijvoorbeeld voorbeelden te laten zien uit hun specifieke leefwereld. Op deze wijze attendeer je ze op het belang, maar ook het leuke van nieuws.'

U vertelde mij bijvoorbeeld dat er in uw klas, in Bussum, zo'n groot verschil tussen jongens en meisjes is. De jongens zijn veel meer geïnteresseerd in nieuws dan meisjes. Dat is iets wat wij in ons bereik op YouTube ook zien. Zo is bij onze video's over nieuws als messengeweld 80 procent van de kijkers man. We zetten dan ook af en toe bewust in op onderwerpen die meisjes en jonge vrouwen meer aanspreken (zoals de pil of seksuele intimidatie) en dan zie je echt de verhouding veranderen in 50/50.'

Wat wilt u verder nog kwijt?

'We hebben zoveel aanmeldingen voor een gastles gekregen dat we dit schooljaar niet op alle scholen kunnen komen, maar we streven ernaar om uiteindelijk op alle scholen die een gastles van NOS Stories willen die ook te geven. In de tussentijd zijn we trouwens ook bezig met een LinkedIn-groep voor docenten die het leuk vinden om (uiteeraard vrijblijvend) af en toe met ons te delen wat er bij hun op school leeft en af en toe in gesprek te gaan over de impact van de actualiteit op hun leerlingen. Daarvoor kan iedereen zich binnenkort aanmelden. Als docenten meer willen weten over die groep of over de gastlessen kunnen ze mailen naar schoolbezoek@nos.nl. ♦

Noot

1. [www.cvdm.nl/actueel/digital-news-report-nederland-2020-
interesse-in-nieuws-blijft-hoog-en-stabiel](http://www.cvdm.nl/actueel/digital-news-report-nederland-2020-interesse-in-nieuws-blijft-hoog-en-stabiel).

OM VERDER TE LEZEN

www.trouw.nl/cultuur-media/lokale-media-kunnen-jongeren-niet-boeien-nieuws-volgens-ze-via-instagram-of-snapchat~b2c55fa0

www.parool.nl/kunst-media/in-coronacrisis-betalen-we-eerder-voor-nieuws~bd2e441b

<https://jongenjewilwat.nl/social-media-belangrijkste-bron-nieuws-jongeren>

DE MOORD OP PATY IN HET KLASLOKAAL

Op 16 oktober 2021 is het een jaar geleden dat de Franse leraar Samuel Paty door een islamitische terrorist werd onthoofd nadat hij in de klas spotprenten had getoond. De wereld reageerde geschokt en leraren in Frankrijk en elders voelden zich bijzonder geraakt. In dit artikel leest u over een onderzoek naar het bespreken van de moord op Samuel Paty in het kader van democratisch burgerschap.

IVA NIEUWENHUIS & MILA BAMMENS

Meteen na de moord op Samuel Paty riep het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) Nederlandse docenten op om stil te staan bij deze aanslag en aandacht te besteden aan het belang van vrijheid van meningsuiting in de klas.¹ Een ingewikkelde maar belangrijke taak waar weinig richtlijnen voor waren. Om docenten hierin te ondersteunen stelde TerInfo, een project van de Universiteit Utrecht, een lesbrieftje op met daarin achtergrondmateriaal, historische context en pedagogische handvatten. Afgelopen april hebben we in het kader van dit project onderzoek gedaan naar hoe docenten na de aanslag het gesprek met de klas aangingen. Wat kunnen we van hun ervaringen leren?

MENING

Door de moord op Samuel Paty laaide het gesprek opnieuw op over de grenzen van vrijheid van meningsuiting en botsende waarden in het klaslokaal. Het bespreken van heftige gebeurtenissen in de klas is moeilijk, maar ook noodzakelijk. Het draagt immers bij aan de democratische vorming van leerlingen. Democratische vorming omvat namelijk niet alleen het opdoen van kennis over democratische waarden, maar ook het leren omgaan met conflict, controverse en maatschappelijke spanningen.^{2/3} Door als leraar in de klas ruimte te maken voor open dialogen over controversiële thema's, zoals terrorisme, leren leerlingen open te staan en respect te hebben voor andere meningen, ontwikkelen zij hun communicatieve vaardigheden en oefenen zij met het formuleren van hun mening.

Uit recent onderzoek blijkt echter dat een derde van de docenten terughoudend is met het bespreken van controversiële onderwerpen, en dat de moord op Paty deze terughoudendheid heeft vergroot.⁴ Docenten werden zich door de aanslag nog bewuster van de risico's van het bespreken van controversiële onderwerpen in de klas. Uit ons onderzoek bleek dat docenten na de aanslag behoefte hadden aan betrouwbare, feitelijke informatie en handvatten om zich op hun les voor te bereiden.

LESBRIEF

In die behoefte voorzorg TerInfo door binnen enkele dagen na de aanslag een lesbrieftje op te stellen. Daarin werden handelingsperspectieven en adviezen voor het bespreken van vrijheid van meningsuiting gegeven. Hierbij maakte TerInfo gebruik van een

historisch kader om de aanslag eerst vanuit een vogelperspectief te bekijken, door de grotere lijnen te schetsen en te laten zien wat er eerder al was gebeurd. Dit helpt om een adempauze in te lassen en wij-zijdenken in de klas te voorkomen of onderbreken. Met het materiaal van TerInfo contextualiseerden docenten de aanslag en bespraken ze de democratische basiswaarden met hun leerlingen. Hieronder leggen we uit hoe dit lesmateriaal werd gebruikt en welke dilemma's en aanbevelingen we daaruit kunnen meenemen.

Wat is het lesdoel?

We vroegen vijftien docenten, waarvan dertien afkomstig uit het TerInfo-netwerk, hoe zij hun les over Samuel Paty hebben vormgegeven, en hoe zij in deze les probeerden bij te dragen aan de democratische vorming van hun leerlingen. Negen docenten gaven aan dat er in de klas ruimte moet zijn voor emoties die naar aanleiding van dit soort afschuwelijke gebeurtenissen ontstaan. Zij lieten leerlingen dan ook hun eigen mening geven over de grenzen van vrijheid van meningsuiting, vaak naar aanleiding van voorbeelden van andere spotprenten. Tegelijkertijd gaven tien docenten aan dat het essentieel is om leerlingen van context te voorzien en te leren respectvol met andere meningen om te gaan. Docent Hidde⁵ zei hierover: 'Ik wilde de discussie duiden en echt vanuit de Grondwet aanvliegen; laten zien dat grondrechten kunnen botsen. Er waren ook docenten die zeiden "alles moet gezegd kunnen worden, je moet iedereen in de klas kunnen schofferen". Daar ben ik het niet mee eens. Ik vind het veel belangrijker om de complexiteit te duiden'.

Wetenschappelijke literatuur beaamt dat gesprekken over maatschappelijk gevoelige thema's, zoals terrorisme, het ultieme leer-middel voor democratisch burgerschap zijn.⁶ Zo zorgde de koppeling van vrijheid van meningsuiting en respect voor religie aan de bespreking van de moord op Paty ervoor dat leerlingen de aanslag in een breder maatschappelijk en democratisch kader leerden plaatsen, en vaardigheden ontwikkelden voor het omgaan met conflict in de democratische samenleving.

Wel of niet de spotprent tonen?

Is het verstandig om in de klas spotprenten of heftige beelden van aanslagen te laten zien? Dat was misschien wel de meest relevante en cruciale vraag na de moord op Samuel Paty. De docenten die wij spraken, worstelden dan ook allemaal met die kwestie. In onze lesbrieftje bespraken we twee verschillende aanpakken:

Bijeenkomst na de moord op Samuel Paty in Parijs, oktober 2020 (foto: Jeanne Menjoulet)

een confronterende aanpak, waarbij de docent de spotprent in de klas toont, of een dialogische aanpak, waarbij de docent de prent niet toont. Bij de dialogische aanpak kan de docent de spotprent bespreken door deze enkel te beschrijven, door leerlingen te vragen om deze zelf op te zoeken, of door historische cartoons of spotprenten te kiezen die minder gevoelig liggen. Zes docenten kozen voor de confronterende aanpak. Zij deden dit met name vanwege de nieuwswaarde en om de discussie te starten. Daarentegen gaven drie van hen aan dat ze de spotprent waarschijnlijk niet zouden hebben getoond als ze leerlingen met een islamitische achtergrond in de klas hadden gehad. Docent Daphne zou in dat geval wel de prent tonen, maar leerlingen de ruimte geven om de klas te verlaten. Hierover zei zij: 'Daarin moet je elkaar respecteren'.

Vier docenten uit ons onderzoek kozen voor een dialogische aanpak. Deze docenten toonden de prent niet om de les toegankelijk en veilig voor hun leerlingen en henzelf te houden: 'Ik kies voor voorzichtigheid, zonder de boodschap uit de weg te gaan'. Zo liet docent Erik spotprenten zien waarin het christendom belachelijk werd gemaakt. Bo liet haar leerlingen in gesprek gaan over een satirisch filmpje van de serie *Rundfunk*, waarin veelvuldig naar Nazi-Duitsland wordt gerefereerd, en toonde een andere spotprent waar ophef over ontstaan was: 'Allemaal hedendaagse voorbeelden waar we nu een beetje om lachen maar daar

kwamen eigenlijk wel heel mooie discussies uit'. Door deze dialogische aanpak haalden de docenten de emotionele angel uit het gesprek en keek de leerling met meer afstand naar de aanslag. Dit maakte het voor leerlingen gemakkelijker om zich empathisch in het perspectief van de ander te verplaatsen, en om neutraal over de rechtsstaat te debatteren.

Wat is mijn rol als docent?

De docenten uit ons onderzoek begonnen hun les met een uiteenzetting van feiten en het vaststellen van de historische en maatschappelijke kaders. Daarna stapten ze af van kennisoverdracht en traden ze op als gespreksleiders die ruimte aan de meningen van leerlingen boden. Zij maakten de regels voor een respectvol gesprek duidelijk en stelden duidelijke grenzen, hetgeen ook volgens de literatuur noodzakelijk is voor een veilig klasklimaat.⁷ Tijdens het gesprek stuurden de docenten slechts bij door kritische vragen te stellen en door naar de argumentatie van leerlingen te vragen. Op deze manier werden leerlingen uitgedaagd om hun eigen mening te formuleren, hun ideeën te evalueren en naar anderen te luisteren. Ook de lesbrieven van TerInfo benadrukten het belang om als docent duidelijke grenzen te stellen over wat wel en niet in een discussie kan worden gezegd en om duidelijk te maken dat discriminatie, opzettelijke beledigingen en generalisaties niet worden getolereerd.

TERINFO

TerInfo is een project van de Universiteit Utrecht om docenten in het primair en voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs te ondersteunen bij het bespreken van terrorisme, politiek geweld en disruptieve gebeurtenissen in de samenleving. TerInfo ontwikkelt artikelen en lesplannen, geeft gastlessen en publiceert lesbrieven naar aanleiding van heftige, actuele gebeurtenissen. Docenten kunnen gratis een account aanvragen via www.ter-info.nl / ter-info@uu.nl.

Hoe bespreek ik andere heftige gebeurtenissen?

Hoewel de ervaringen en aanbevelingen uit dit onderzoek specifiek ingingen op het bespreken van de aanslag op Samuel Paty, kunnen deze inzichten enerzijds TerInfo helpen om het lesmateriaal beter te laten aansluiten bij de wensen van docenten. Anderzijds kunnen docenten deze inzichten gebruiken bij het bespreken van andere heftige gebeurtenissen in de klas. Wilt u daarbij gebruikmaken van de kennisbank, het lesmateriaal en de pedagogische handvatten van TerInfo, dan kunt u een gratis account aanvragen op ter-info.nl. U kunt daar ook terecht voor het aanvragen van gastlessen of voor extra ondersteuning. ♦

Noten

1. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Stilstaan bij moord op Samuel Paty*, Rijksoverheid, 2020, www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/10/30/stilstaan-bij-moord-op-samuel-paty2.
2. Onderwijsinspectie, 'Toezichtkader actief burgerschap en sociale integratie', in: *Staatscourant* 2006, 128, pp.13-18.
3. E. Sætra, 'Discussing controversial issues in the classroom. Elements of good practice', in: *Scandinavian Journal of Educational Research*, 65 (2021) 2, pp.345-357, <https://doi.org/10.1080/00313831.2019.1705897>.
4. K. Bouma, 'Spanning in de klas: verdwijnen controversiële thema's van het lesrooster?', in: *de Volkskrant*, 3 juni 2021, www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/spanning-in-de-klas-verdwijnen-controversiele-thema-s-van-het-lesrooster~b054d0ef.
5. De namen van de docenten die aan ons onderzoek meededen zijn gefingeerd.
6. D. Gereluk, *Education, extremism and terrorism: What should be taught in citizenship education and why*, A&C Black, London, 2012.
7. J. Tartwijk, P. den Brok, P. I. Veldman & T. Wubbels, T., 'Teachers' practical knowledge about classroom management in multicultural classrooms', in: *Teaching and Teacher Education*, 2009, 25, pp.453-460, <https://doi.org/10.1016/j.tate.2008.09.005>.

Iva Nieuwenhuis is oud-stagiaire van TerInfo en docent-maatschappijleer-in-opleiding.

Mila Bammens is onderzoekskoördinator bij TerInfo.

MEER LEZEN

VGN Kleio, *De gevolgen van de moord op Samuel Paty*, 3 juni 2021, www.vgnkleio.nl/2021/controversiele-onderwerpen-in-de-les.

Lesbrief TerInfo over bespreken Samuel Paty: www.uu.nl/sites/default/files/Lesbrief%20Samuel%20Paty%202.pdf.

M&P**ZOekt een nieuwe
HOOFDREDACTEUR****De hoofdredacteur**

- bepaalt in samenwerking met de redactie de inhoud van de nummers en de redactionele formule;
- ontwikkelt samen met de redactie ideeën voor specials, artikelen en series;
- is voorzitter van redactievergaderingen (zes x per jaar);
- legt en onderhoudt contacten met (potentiële) externe auteurs;
- bewaakt de planning en de kwaliteit van de artikelen;
- verbetert aangeleverde artikelen of laat deze verbeteren;
- controleert samen met de eindredacteur de opmaakproef;
- voert functioneringsgesprekken met redactieleden; en
- schrijft artikelen.

Functie-eisen

- U hebt minstens drie jaar ervaring als docent maatschappijleer.
- U hebt een netwerk in het voortgezet onderwijs en/of mbo. Met name op het terrein van maatschappijleer, maatschappijwetenschappen of burgerschap.
- U hebt ervaring in het schrijven van artikelen voor een tijdschrift.
- U hebt ervaring in het leidinggeven aan een team.
- U bent innovatief en inspirerend.

De redactie is onafhankelijk in haar journalistieke werkzaamheden. De hoofdredacteur is voor de werkzaamheden van de redactie verantwoordelijk schuldig aan ProDemos. De hoofdredacteur krijgt een vergoeding.

Heeft u belangstelling voor deze functie?

Stuur voor 20 november uw sollicitatiebrief en CV naar vacatures@maatschappijenpolitiek.nl. Voor nadere informatie over de functie-inhoud kunt u zich wenden tot Bas Banning, projectleider Educatie van ProDemos, per mail: b.banning@prodemos.nl of telefonisch: 070 - 7570 200.

TWEE VLIEGEN IN ÉÉN KLAP

In het cursusjaar 2020-2021 werkten de opleiding Politicologie en de Radboud Docenten Academie van de Radboud Universiteit samen aan een project dat loopbaanoriëntatie voor studenten combineert met professionalisering voor docenten maatschappijleer. Als docenten en deelnemende studenten kijken we terug op een zeer geslaagd project en delen we graag onze ervaringen.

GERRY ALONS

De ratio achter het, door een Comenius Fellowship van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap bekostigde, project *Een tweesnijdend zwaard: onderwijsgerelateerde beroepsoriëntatie in de Bachelor Politicologie* was het bevorderen van samenwerking tussen het voortgezet onderwijs en het hoger onderwijs, waarin tegelijkertijd in de behoeften van verschillende doelgroepen wordt voorzien. Tijdens hun studie komen studenten Politicologie weinig (of zelfs niet) in aanraking met het voortgezet onderwijs als mogelijk beroepenveld. Wanneer ze dan toch de keuze voor een educatieve master maken, is deze keuze niet altijd duurzaam: een deel stroomt al uit tijdens de opleiding en een deel tijdens de eerste jaren waarin ze als docent werkzaam zijn.

GECOMBINEERDE EXPERTISE

In het binnen het project ontworpen keuzevak Politicologie en Onderwijs als Beroep maakten geïnteresseerde studenten niet alleen kennis met de theorie van vakdidactiek en lesontwerpen, maar ook met praktijkexperts (docenten maatschappijleer) en de lespraktijk. Voor de maatschappijleerdocenten vormden delen van het keuzevak een minicursus waarin ze zich zowel didactisch als inhoudelijk konden professionaliseren. Nu is er weliswaar een bestaand aanbod van verschillende vormen van nascholing/professionalisering specifiek voor docenten maatschappijleer, maar deze worden voornamelijk door didactisch georiënteerde instellingen, zoals een docenten-academie, aangeboden. In dit project

werd bewust gekozen om didactische en inhoudelijke expertise te combineren om geïnteresseerde studenten te laten proeven van het educatieve beroepenveld en tegelijkertijd docenten aantrekkelijke cursussen te bieden, waarbij ze op hun beurt hun kennis en ervaring konden delen met potentiële docenten-in-spé.

VERTALING NAAR PRAKTIJK

De mooie plannen werden naar de praktijk vertaald in een zeer uitdagende context: een onderwijsjaar dat door Covid-19-maatregelen werd gedomineerd met grote gevolgen voor de uitvoering van het onderwijs, zowel in het voortgezet als in het hoger onderwijs. Ondanks dat, verliep het project verrassend goed. Als docententeam brachten we onze doelen samen in drie thematische keuzevakken/minicursussen, een over de Europese Unie in het eerste semester, en twee in het tweede semester, met keuze uit de thema's Klimaatrechtvaardigheid en Representatie. Elke cursus bevatte een educatieve, inhoudelijke en praktijkcomponent.

In de educatieve component verzorgden Rob van den Born en Frouke de Wijs (vakdidactici maatschappijwetenschappen aan de Radboud Docenten Academie) een inleiding in de vakdidactiek, gevolgd door inhoudelijke colleges van docenten Politicologie. Vervolgens ontwikkelden studenten en docenten maatschappijleer samen lesontwerpen in het praktijk-element van de cursus. Deze werden ten slotte uitgevoerd in proeflessen aan vwo-leerlingen en daarna geëvalueerd. Door de kleinschaligheid van de cursus (maximaal tien studenten en drie maatschappijleerdocenten per cursus) was er

sprake van intensieve uitwisseling. Ook toen de cursus in het tweede semester door de Covid-19-maatregelen grotendeels online moest plaatsvinden, zorgde de kleinschaligheid ervoor dat de interactie toch goed bleef en bleek afstands-onderwijs het voordeel te hebben dat docenten maatschappijleer nog gemakkelijker konden aanhaken.

RESULTAAT

Kortgezegd is het resultaat tevreden organisatoren, studenten en docenten. De studenten die deelnamen geven aan een veel realistischer beeld te hebben gekregen van hetgeen werken als docent in het voortgezet onderwijs inhoudt. Voor sommigen was dit een bevestiging van hun oorspronkelijke interesse en heeft het geleid tot de ambitie om daadwerkelijk docent te willen worden. Voor anderen was het juist een *reality check* die een al te rooskleurige perceptie van wat het werk inhoudt en van je vraagt corrigeerde, en leidde het tot de conclusie dat dit toch niet hun tak van sport is.

In beide gevallen is het voor de initiatiefnemers van het project een geslaagde uitkomst, omdat het doel niet was om studenten het onderwijsveld in te trekken, maar hen zo realistisch mogelijk te informeren en van het vak te laten proeven, zodat ze een weloverwogen keuze kunnen maken. De samenwerking en uitwisseling met docenten maatschappijleer was cruciaal om dit te bereiken. Docenten waardeerden, op hun beurt, de inhoudelijke professionalisering en de uitwisseling met studenten, en ronden vol van nieuwe ideeën de cursus af. De lesontwerpen die tijdens het project zijn ontwikkeld worden nu

ERVARINGEN

'Ik dacht al langer aan een carrière in het onderwijs. Dat kwam vooral omdat ik zelf een leuke docent maatschappijleer had. Toen ik zag dat dit vak werd gegeven, dacht ik meteen: dat ga ik doen!'

ISA EMMEN | DERDEJAARS STUDENT POLITICOLOGIE

'Ik vond het erg leuk om mijn ervaringen met studenten te kunnen delen en tegelijkertijd zelf geïnspireerd te raken en mijn vak kennis en -didactiek op te frissen. Van de manier waarop studenten met de stof omgaan kreeg ik echt een wauw-gevoel. Ze weten veel en zijn zo gemotiveerd. Het is mooi om te zien hoe snel jongeren zich kunnen ontwikkelen.'

CARIANNE FOOIJ | DOCENT MAATSCHAPPIJLEER EN GESCHIEDENIS
AAN HET PIUS X COLLEGE, BLADEL

'We kwamen met een stuk of vijf leerlingen van onze school. Onze docent maatschappijwetenschappen had over de lessen verteld. Hij weet dat we geïnteresseerd zijn en extra verdieping kunnen gebruiken. Ik vind het een supergoed initiatief. De lessen waren een niveautje hoger dan op school, maar nog steeds goed te volgen.'

DAVID JANSSEN | LEERLING VWO-5 (NU 6),
STEDELIJK GYMNASIUM NIJMEGEN

gebundeld en zullen digitaal worden gepubliceerd, toegankelijk voor alle docenten maatschappijleer die er gebruik van willen maken. We hopen dat ze met succes in het onderwijs zullen worden ingezet.

LESSEN VOOR TOEKOMST

Uit het project kunnen drie lessen voor de toekomst worden getrokken. Allereerst bevestigt het enthousiasme bij zowel studenten als docenten maatschappijleer de assumptie dat de cursussen voorzien in een behoefte en dat de uitwisseling tussen studenten en docenten meerwaarde heeft boven afzonderlijke benaderingen naar beide doelgroepen toe. De tweede les is dat het goed timen van de cursussen om deelname van docenten ook goed mogelijk te maken best een uitdaging is. Inpassing in het lesrooster en flexibiliteit van scholen in het geven van ruimte voor professionalisering zijn hierbij belangrijke randvoorwaarden. Gedwongen door Covid-19 heeft de ervaring geleerd dat hybride onderwijsvormen hier ook een voordeel kunnen zijn: zo maakte de grotendeels digitale uitvoering van de cursus in het tweede semester het bijvoorbeeld mogelijk dat een docent vanuit Brussel deelnam. Ten slotte laat het project zien dat de opzet van uitwisseling tussen studenten en *practitioners* een waardevol instrument is dat ook met betrekking tot andere beroepenvelden zou kunnen worden ingezet. Denk hierbij bijvoorbeeld aan beleidsmedewerkers of adviseurs; een loopbaan waarin een behoorlijk aantal studenten Politicologie uiteindelijk ook terecht komt. Daarnaast zou het instrument kunnen worden ingezet ten aanzien van andere school-

Foto: Gerry Alons

vakken, zoals aardrijkskunde, economie, geschiedenis en filosofie, waarbij er een duidelijke verbinding is tussen de schoolvakken en specifieke wetenschappelijke opleidingen.

VERVOLG

Gezien de succesvolle uitkomsten van het project hebben de opleiding Politicologie en de docentenacademie van de Radboud Universiteit besloten om de cursus voort te zetten. Ook dit collegejaar zal er in het tweede semester gelegenheid zijn voor

geïnteresseerde studenten Politicologie en docenten maatschappijleer om deel te nemen. Te zijner tijd zal via de *NVLM-nieuwsbrief* informatie over cursusdata en -aanmelding worden verstrekt. ♦

Gerry Alons is als universitair docent verbonden aan de sectie Politicologie van de Radboud Universiteit in Nijmegen. Heeft u vragen over dit project of bent u geïnteresseerd in de digitale bundel met lesontwerpen, stuur dan een e-mail naar: gerry.alons@ru.nl.

HOERA! WE HEBBEN EEN 'VERSCHERPTE' BURGERSCHAPSWET

Het is u allen niet ontgaan. Het gesprek bij het koffiezetapparaat in de lerarenkamer ging er vast over en u heeft hier vast en zeker, wellicht gewapend met een zak chips, doorheen zitten bladeren; de nieuwe burgerschapswetgeving. In dit artikel wordt de wettekst met concrete lesvoorbeelden uitgelegd.

KOEN VOSSEN

Afijn, ik moet bekennen dat de gesprekken, bij het koffiezetapparaat, over de nieuwe burgerschapsopdracht ook bij mij sporadisch plaatsvonden. Desalniettemin; wat verwacht deze burgerschapswet van ons, docenten in het voort-

gezet onderwijs, met actualiteit en ontwikkelingen die de tongen wel roeren. Over welke instrumenten beschikken we om aan de wettelijke verplichtingen te voldoen. In dit artikel worden suggesties geboden om het onderwerp *Afghanistan* te bespreken.

'Het onderwijs bevordert actief burgerschap en sociale cohesie op doelgerichte en samenhangende wijze, waarbij het onderwijs zich in elk geval herkenbaar richt op (...) ' is een enigszins bekende zinsnede. De wettekst uit 2006 lijkt ongewijzigd. De oude wettekst sprak over 'sociale integratie' en de nieuwe tekst vervangt dat begrip voor 'sociale cohesie'. Deze vervanging legt 'sterker nadruk op gelijkwaardigheid en gedeelde waarden, ongeacht ieders achtergrond', aldus de regering.¹ Het laatste aspect, samenhangend onderwijs, impliceert dat voor elk leerjaar en onderwijsniveau een duidelijk geheel aan leerdoelen moet worden gerealiseerd.

TER VERDUIDELIJKING

Sinds augustus 2021 is de nieuwe burgerschapswet in werking getreden. Het is een verduidelijking van de wetgeving die sinds 2006 geldt. De wettekst uit 2006 kende als manco dat de algemene formulering lastig naar concreet samenhangend onderwijs zou zijn te vertalen. Daarnaast blijkt uit internationaal vergelijkend onderzoek dat Nederland wat burgerschap betreft onder de maat scoort. De nieuwe wet (Artikel 17 van de Wet op het voortgezet onderwijs) luidt nu als volgt:

1. Het onderwijs bevordert actief burgerschap en sociale cohesie op doelgerichte en samenhangende wijze, waarbij het onderwijs zich in elk geval herkenbaar richt op:
 - a. het bijbrengen van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, zoals verankerd in de Grondwet, en de universeel geldende fundamentele rechten en vrijheden van de mens, en het handelen naar deze basiswaarden op school;
 - b. het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving; en
 - c. het bijbrengen van kennis over en respect voor verschillen in godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap of seksuele gerichtheid alsmede de waarde dat gelijke gevallen gelijk behandeld worden.
2. Het bevoegd gezag draagt zorg voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de waarden, bedoeld in het eerste lid, onderdeel a, creëert een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met de omgang met en het handelen naar deze waarden en draagt voorts zorg voor een omgeving waarin leerlingen en personeel zich veilig en geaccepteerd weten, ongeacht de in het eerste lid, onder c, genoemde verschillen.

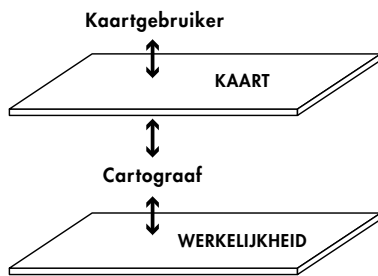
AFGHANISTAN

Tot zover de tekst en theorie. Wat kunnen we hiermee? Hoe kan de (geopolitieke) situatie in Afghanistan een middel zijn om samenhangend onderwijs te realiseren? Laten we allereerst aannemen dat burgerschapsvaardigheden in veel vakken verstopt zitten. Wellicht wilt u als school wel dat leerlingen *verschillen in perspectieven kunnen herkennen, analyseren en ontleden*. Om dit leerdoel te realiseren zou een mooie samenwerking tussen aardrijkskunde en maatschappijleer kunnen plaatsvinden.

Voorbeeld

Terwijl u in de maatschappijleerles over de politieke en sociale situatie in Afghanistan spreekt, gebruikt u vast en zeker mooie kaarten. Waar bevinden de taliban zich? Waar zaten de Nederlandse militairen? Of, wat zijn de vluchtroutes van de politieke vluchtelingen? In de aardrijkskundeles spreken collega-docenten regelmatig over kaartvaardigheden. Hierbij maken zij leerlingen vaak bewust van (on)bewuste kleurering tijdens het maken van kaarten, maar ook van interpretatiefouten. Bespreek met

uw collega dat ook jij gebruik maakt van kaarten van deze politiek gevoelige en instabiele situatie. Vervolgens zoeken jullie samen kaarten die omstreeks dezelfde datum vanuit andere perspectieven zijn gemaakt. Laat leerlingen achterhalen vanuit welk perspectief welke kaart getekend is. Hiermee kan worden voldaan aan een eigen burgerschapsleerdoel en wordt eveneens voldaan aan lid 1 van de burgerschapswet.

Verhouding werkelijkheid, cartograaf, kaart en kaartgebruiker?

ONDERDEEL A

'HET BIJBRENGEN VAN RESPECT VOOR EN KENNIS VAN DE BASISWAARDEN VAN DE DEMOCRATISCHE RECHTSSTAAT, ZOALS VERANKERD IN DE GRONDWET, EN DE UNIVERSEEL GELDENDE FUNDAMENTELE RECHTEN EN VRIJHEDEN VAN DE MENS, EN HET HANDELEN NAAR DEZE BASISWAARDEN OP SCHOOL.'

Het is wellicht niet helemaal duidelijk wat de wettekst met basiswaarden bedoelt. In de memorie van toelichting worden deze expliciet genoemd; vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Eveneens interessant in lid 1 onderdeel a is het feit dat er een actieve verwijzing naar universele fundamentele rechten en vrijheden is: Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en/of Grondwet Artikel 90.

Voorbeeld

De kritische socioloog Willem Schinkel sprak in de Paul Verbraekenlezing van 2016 over de leegte van westerse waarden. Hij doelde hiermee op drone-oorlogvoering. Het pleidooi van Schinkel kwam er eenvoudig gezegd op neer dat mensen door de camera van drones tot onmenselijke pixels worden gereduceerd. Hierdoor zou de vrijheid en lichamelijke integriteit van de mensen in het gedrang komen. Het onderscheidt tussen burger en terrorist is namelijk niet met zekerheid te maken, terwijl de westerse wereld wel graag over menselijke waardigheid spreekt.

Het is bekend dat de oorlog in Afghanistan de langste oorlog in de Amerikaanse geschiedenis is, onder meer door de inzet van drones. Geef de klas een knipselmap met

artikelen over de rol van de Nederlandse en Amerikaanse overheid in Afghanistan en verdeel de klas in drie groepen. Elke groep vertegenwoordigt een staat in het Internationaal Gerechtshof: Nederland, Amerika en Afghanistan. Laat elke groep een pleidooi voorbereiden op de vraag: overtraden Nederland en Amerika universele mensenrechten in Afghanistan?

Het is een lastige discussie die haarfijn duidelijk maakt hoe vanuit verschillende perspectieven naar een ingewikkelde casus kan worden gekeken. Eveneens is de vraag relevant of er ooit een dergelijk pleidooi in het Internationaal Gerechtshof zou moeten worden gehouden?

ONDERDEEL B

'HET ONTWIKKELEN VAN DE SOCIALE EN MAATSCHAPPELIJKE COMPETENTIES DIE DE LEERLING IN STAAT STELLEN DEEL UIT TE MAKEN VAN EN BIJ TE DRAGEN AAN DE PLURIFORME, DEMOCRATISCHE NEDERLANDSE SAMENLEVING.'

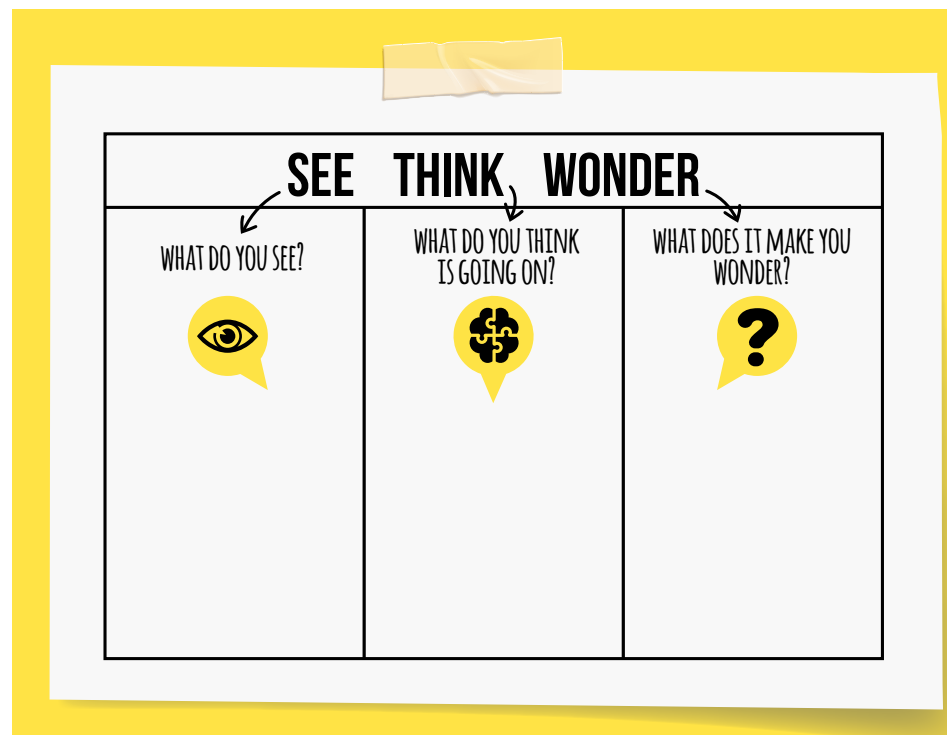
De sociale en maatschappelijke competenties zijn al meermaals in kaart gebracht. De overheid ziet hierbij diverse vaardigheden: kunnen omgaan met ambivalenties, waarheidsgetrouwheid, empathie en laten corrigeren van eigen oordeelsvermogen.³

Voorbeeld

Kranten bevatten veel beeldmateriaal. Start de les met een aansprekende of ambigue foto. Leerlingen moeten in stilte een aantal minuten deze foto bestuderen en noteren wat zij daarin zien, daarbij denken en zich daarbij afvragen. Deze methodiek zorgt ervoor dat leerlingen langer dienen te kijken en door bespreking ervan aannamen kunnen worden blootgelegd. Ook al wordt vaak gezegd dat een foto meer zegt dan duizend woorden, in oorlogssituaties kunnen de ambivalenties juist ook uit zo een foto spreken.

TOT BESLUIT

De overheid vraagt van ons een samenhangend geheel in het burgerschapsonderwijs. De beschreven werkvormen zijn slechts een deel van een groter geheel, maar kunnen als inspiratie voor toekomstige burgerschapsonderwerpen dienen. Lid 1c en lid 2 van de wettekst zijn nog niet besproken. Hierover volgt in de toekomst wellicht meer. Het is ons allemaal bekend: een dergelijke werkvorm is leuk, maar de dynamiek in de klas en de gevoeligheden van individuele leerlingen maken het werken aan burgerschapsvaardigheden zowel interessant als lastig. ♦

Noten

1. Kamerstukken II 2019/2020, 35 352, nr. 3, p.10.
2. Joop van der Schee, 'Kaarten geven te denken', Landelijk Expertisecentrum, vakdidactiek Aardrijkskunde, Amsterdam, p.207, te vinden op www.expertisecentrum-aardrijkskunde.nl/handboek/kaarten..
3. Kamerstukken II 2019/2020, 35 352, nr. 3, p.35.

INVOERING VAN DE MAATSCHAPPELIJKE DIENSTPLICHT

IEDEREEN GESCHIKT/~~ONGESCHIKT!~~

Inmiddels is het 25 jaar geleden dat de opkomstplicht voor dienstplichtigen werd opgeschort. Dat betekent niet dat de dienstplicht is afgeschaft, maar dat er geen nieuwe mensen worden opgeroepen. Wel krijgen alle 17-jarigen, tegenwoordig mannen *en* vrouwen, een brief thuis met vermelding van de inschrijving. Leerlingen lezen de brief, weten niet waarover het gaat, hoeven er niets mee, halen hun schouders op en denken: 'Ach ja, overheidsinstanties'. Altijd moeilijk en ongrijpbaar. Gemiste kans dus, overheid. Dat kan beter.

LINDA OONK

De dienstplicht werd ingevoerd nadat ons land ingelijfd was door Napoleon. Eenmaal weer een zelfstandig Koninkrijk der Nederlanden bleef er behoefte aan een uitgebreid leger en werden mannen verplicht om zich in te schrijven. Eind twintigste eeuw, na de Koude Oorlog, werd het risico op een aanval op Nederlands grondgebied dermate klein geacht, dat de behoefte aan dienstplichtigen afnam. Wat wel nodig bleek, waren goed opgeleide militairen die bij vredesoperaties kunnen worden ingezet. Ook kwamen er steeds meer geluiden dat het verspilling van tijd was voor de jeugdigen. Immers, na inkorting van de duur in 1983 duurde het nog steeds veertien maanden voordat je verder kon met je leven.

HEIMWEE

In de docentenkamer hoor ik wekelijks collega's elkaar sterke verhalen over hun dienstplicht vertellen. Met zware bepakkingskilometers lopen, bevroren in een tentje op de hei of met een tandenborstel de wc's poetsen. Achteraf zijn het vooral leuke anekdoten. De discipline, de ontberingen, de precisie waren destijds zeker niet altijd leuk, maar zorgden wel voor samenwerking met leeftijdsgenoten uit het hele land. Want veel jongeren waren hun regio nog niet uit geweest en maakten voor het eerst gebruik van het openbaar vervoer. Een heel verschil met de huidige wereld waarin we ver weggaan op vakantie of een tussenjaar nemen om iets van de wereld te zien. Ook door de media weten we zonder zelf van huis te hoeven hoe het er in

Bron: www.doemeemetmdt

de rest van de wereld uitziet. Dat was vroeger dus wel anders. In het leger kreeg je ook een portie waarden en normen aangeleerd waar je je hele leven mee verder kon, bijvoorbeeld solidariteit en vaderlandsliefde. Daar doen we tegenwoordig een beetje lacherig over, maar het is treurig dat we onszelf van onze samenleving loskoppelen. Dat maakt dat de discussie over herinvoering van een dienstplicht regelmatig weer wordt gevoerd. Zou dit een antwoord kunnen zijn om problemen in de huidige samenleving op te lossen? Want natuurlijk deugen de meeste mensen, maar het gaat toch ook heel veel over het *ik* in plaats van het *wij*. Iets voor elkaar doen is prima, maar dan moet ik je wel kennen en ik ken alleen mensen uit mijn eigen kring die het allemaal met mij eens zijn omdat we in dezelfde sociale mediabubbel zitten.

MAATSCHAPPELIJKE DIENSTTIJD

De christelijke partijen (ChristenUnie en CDA) zorgden ervoor dat in het regeerakkoord van het kabinet-Rutte III de invoering van een maatschappelijke dienstplicht ter vervanging van de militaire dienstplicht werd opgenomen; wel op vrijwillige basis, want de liberale partijen houden niet van verplichtingen. Staatssecretaris Paul Blokhuis van Volksgezondheid, Welzijn en Sport hield zich bezig met de uitvoering. Er is een wervende website (www.doemeemetmdt.nl) en via scholen en maatschappelijke organisaties wordt geprobeerd om jongeren tussen de 14 en 27 jaar enthousiast te krijgen. Het lijkt momenteel een mix van activiteiten waarin je ontdekt waar je talenten liggen tot een algemene vrijwilligersbank. Het voelt toch ook nog wel een beetje als het verlengde van de maatschappelijke stage op het voortgezet onderwijs dat in 2015 werd afgeschaft, of de steeds populairder wordende tussenjaren waarin soms dure programma's worden geboekt om te ontdekken waar je talenten liggen.

HOE DAN WEL?

Terug naar de militaire dienstplicht is niet hoe het moet, maar misschien is een gemeenschappelijke basistraining met een mix van jongeren uit het hele land waarin je een aantal vaardigheden aanleert, zoals bijvoorbeeld EHBO of algemeen reddingswerk, niet eens zo'n slecht idee. Tevens leer je hier ook discipline, samenwerken en iets voor een ander overhebben. Daarna volgt een keuzemenu met allerlei soorten werk in de publieke sector. Het werken in de publieke sector wordt namelijk door velen gezien als zeer nuttig, maar toch iets voor losers. Als je echt iets wilt bereiken, werk je in de private sector waarin je veel verdient en carrière kunt maken. Het publieke do-

mein daar klaag je alleen maar over: hoge werkdruk, onnodige administratie, lage lonen en weinig aanzien. Als dit het beeld van de publieke sector blijft, wordt de kloof alleen maar groter. Het moet juist een voorrecht zijn om in de publieke sector te mogen werken, omdat je dan echt je steentje bijdraagt aan een betere wereld.

ZINGEVING

Het grootste probleem in de publieke sector nu is het tekort aan personeel. Zou het niet fijn zijn wanneer jongeren hieraan bijdragen door bijvoorbeeld een jaar van hun leven te wijden aan het werken in zorginstellingen, in scholen, bij de gemeente, bij de politie, bij het leger enzovoorts, om zo te ervaren dat een samenleving draait om *samen* en niet om *mij*. Dat ze daardoor leren om echt in de samenleving/buurt te participeren. Misschien blijven jongeren dan wel in deze sector hangen omdat het zo zinvol werk is. Door individualisering en secularisering ontbreekt nu vaak die zingeving. Leven wordt door sommigen gezien als nutteloos en leeg. Iets voor je medemens doen, je dienstbaar opstellen zorgt voor deze zingeving. Het moet normaal worden om te weten hoe het met je burens gaat, het moet normaal worden om je spullen te delen met mensen die het wat minder hebben getroffen, het moet normaal worden om rommel van straat op te rapen en om elkaar te corrigeren en niet weg te kijken als iemand grensoverschrijdend gedrag vertoont. Dit kan alleen als we dezelfde waarden en normen hebben, elkaar kennen en voldoende zelfvertrouwen hebben om op te komen voor hetgeen wij met elkaar belangrijk vinden. Het klinkt ook mij als een utopisch ideaal in de oren. Maar hoe moet het dan wel?

CONCLUSIE

Invoering van de militaire dienstplicht is niet realistisch, maar een maatschappelijke dienstplicht zou onder voorwaarden wel kunnen. Het grootste probleem zit in de vrijwilligheid. Tornen aan onze vrijheid ligt echter erg gevoelig. Dus jongeren lokken met drang in plaats van dwang? U hoort het, ook ik heb het idee nog niet direct uitgewerkt. Ik ga in elk geval mijn leerlingen maar eens polsen. Wie weet, hebben zij nog goede ideeën hierover. Want volgens mij is iedereen zeker ongeschikt/geschikt om aan de maatschappelijke dienstplicht mee te doen. ♦

Linda Oonk is als docent geschiedenis, maatschappijleer en maatschappijwetenschappen verbonden aan het Graafschap College in Doetinchem.

LESSUGGESTIES

Laat uw leerlingen kijken naar de website www.doemeemetmdt.nl en vraag hun mening hierover.

Stel vervolgens de vraag of een verplichte maatschappelijke dienstplicht (MDT) kan bijdragen aan het versterken van waarden en normen van jongeren, net zoals de vroegere militaire dienstplicht.

Bij maatschappijwetenschappen kunt u aanvullend vragen bij welke kernconcepten de MDT past.

Voor de echte toppers in de klas is er natuurlijk de vraag: hoe zou jij de maatschappelijke dienstplicht inrichten zodat die bijdraagt aan het tegengaan van problemen in de huidige samenleving? Stuur je voorstel naar de minister.

GEBREK AAN DEBAT

Collega-docenten herkennen het misschien: wanneer je in het buitenland langs een school loopt wil je tijdens een van de lessen even achterin het lokaal zitten en meekijken. Hoe gaat dat daar? Hoe wordt de nieuwe generatie in een ander land gevormd?

BRAM JONGEJAN

Vanuit mijn achtergrond als docent burgerschap en de studie *Russian and Eurasian Studies* spelen voornoemde vragen al langer: hoe ziet burgerschap eruit in, wat mij betreft, een van de meest fascinerende landen ter wereld: de Russische Federatie. Burgerschapsonderwijs in Rusland is hierom het onderwerp van mijn masterscriptie geworden. Helaas liet de huidige pandemie het fysiek meekijken in de klaslokalen niet toe. Desondanks bleef er een mogelijkheid bestaan om van Kaliningrad tot Vladivostok in de lokalen mee te kijken: via lesboeken.

LESBOEKEN

De geselecteerde lesboeken voor het onderzoek vormen een doorlopende leerlijn en worden gebruikt op middelbare scholen voor leerlingen in de leeftijd van 12 tot en met 15 jaar. De boeken zijn van de uitgeverij Prosveshcheniye (Verlichting), die met tussenkomst van de aan president Vladimir Poetin gelieerde miljardair Arkadi Rotenberg werd geprivatiseerd en na een marktaandeel van 35 procent in korte tijd in 2017 een aandeel van een kleine 70 procent wist te verweren.¹ Deze positie lijkt te worden behouden vanwege de *Federale Lijst van Lesboeken*, onderdeel van het Russische Ministerie van Onderwijs. Deze lijst stelt aan de hand van onbekende criteria en zonder maatschappelijk debat een lijst samen met goedgekeurde leermiddelen, voordat deze mogen worden gepubliceerd. Dit resulteert in een geringe afwijzing van leermiddelen van Prosveshcheniye en een sterke afwijzing van materiaal van concurrerende uitgeverijen. Beargumenteerd wordt dat dit enkel het monopolie van het aan de staat gelieerde Prosveshcheniye zal blijven versterken.²

De geselecteerde lesboeken zijn benaderd vanuit drie verschillende burgerschapsopvattingen: het liberaal individualisme, het republicanisme en het communitarisme.³ Daarbij is op inhoud onderscheid gemaakt tussen kennis, houding en vaardigheden binnen de gebieden politieke participatie en lidmaatschap van de gemeenschap.

BURGERSCHAP IN RUSLAND

Als het om burgerschap gaat is Rusland een bijzonder land. Nadat eind 1991 de Sovjet-Unie uiteenviel werd de burgerschapsopvatting als 'de bouwer van het communisme' vervangen door meer individuele benaderingen naar 'westers' model met nadruk op democratisering.⁴ Dit veranderde na 2000, tijdens de eerst presidentstermijn van Poetin. Patriotisme kreeg een prominente plek binnen het curriculum en de rol van religie nam toe, een ontwikkeling die zich doorzet tot in het hedendaagse Rusland.⁵ Hoe ziet dit eruit in de lesboeken en wat vertelt dit ons?

Binnen politieke participatie legt Russisch burgerschapsonderwijs op het gebied van kennis nadruk op het belang van de staat en zijn taken, waarbij de handhaving van orde als belangrijk voorbeeld wordt genoemd. Verder is er aandacht voor de constitutie, burgerrechten, het (Russisch) democratisch systeem, de rechtstaat en de machtscheiding. Ook vertegenwoordigende organen, politieke partijen en het recht op participatie bij verkiezingen komen aan bod, inclusief aandacht voor politiek pluralisme en het maat-

Leven in dienst van het Vaderland
(Eedaflegging op de grondwet van de Russische Federatie /
foto: Wikimedia Commons)

schappelijk middenveld. Dit lijkt in lijn met de meer individualistische burgerschapsopvattingen. Waar rechten enkel worden benoemd, spelen plichten en verantwoordelijkheden echter een prominentere rol. Leerlingen wordt verteld dat inperking van het maatschappelijk middenveld gerechtvaardigd kan zijn. Belangrijk hierbij is dat wordt uitgelegd dat elke democratie haar eigen ontwikke-

CITATEN UIT RUSSISCHE LESMETHODEN

OVER DE EIGEN RUSSISCHE DEMOCRATIE

'Er zijn verschillende opvattingen over de vormen van democratie in de moderne wereld. Volgens één gezichtspunt is de standaard van democratie de West-Europese versie ervan. [...] Een ander standpunt is gebaseerd op de overtuiging dat democratische waarden moeten worden gecombineerd met de culturele en historische tradities van elk land, in het bijzonder met collectivistische waarden, de idealen van persoonlijke zelfbeheersing. Met andere woorden: het 'gezicht' van de democratie in elk land zou anders moeten zijn.'

(Bogolyubov en Matveyev, 2019, p.24)

«Следует также понимать, что у каждой страны, в том числе России, свой исторический путь. Механическое копирование западных идей не приведёт к ускоренному развитию демократии и правового порядка».

'Het moet ook duidelijk zijn dat elk land, inclusief Rusland, zijn eigen historische pad heeft. Het kopiëren van westerse ideeën zal niet leiden tot een versnelde ontwikkeling van democratie en rechtsorde.'

(Bogolyubov and Matveyev, 2019, p.31).

VADERLAND VERDEDIGEN ALS BURGERPLICHT

'De Grondwet zegt: "Verdediging van het Vaderland is de plicht en verplichting van een burger van de Russische Federatie."

(Bogolyubov, Ivanova and Gorodetskaya, 2019, p. 155)

WAARDIG ZIJN VOOR HET VADERLAND

'En wat is een burger? Een waardige zoon van het Vaderland. Leg uit wat het volgens jou betekent om vandaag de dag een waardige zoon van het Vaderland te zijn.'

(Bogolyubov and Matveyev, 2019, p.18)

LEVEN IN DIENST VAN HET VADERLAND

'Je moet je leven aan je Vaderland wijden, als je voor altijd een eerlijk man wilt zijn.'

(Bogolyubov and Matveyev 2019: 19)

RELIGIE ALS BRON VAN DEUGDELIJKHEID

'Religie stelt niet alleen eisen aan menselijk gedrag, maar moedigt hem ook aan om positieve morele eigenschappen te ontwikkelen, bijvoorbeeld vriendelijkheid, barmhartigheid, gematigdheid. Het zou eerlijk zijn om te zeggen dat religie een persoon opvoedt.'

(Bogolyubov, Lazebnikova and Gorodetskaya, 2019, p.82)

MOED TIJDENS DE TWEDE WERELDOORLOG DOOR LEEFTIJDGENOTEN (HELDENDOM)

'Tijdens de Grote Vaderlandse Oorlog werkten 14-15-jarige tieners samen met volwassenen in militaire fabrieken. [...] Het was moeilijk voor hen, maar ze begrepen dat er niemand anders was om hun vaders te vervangen die naar het front waren gegaan.'

(Bogolyubov, Ivanova and Gorodetskaya, 2019, p.146)

OVER CONSERVEREN CULTUUR/HELDENDOM

'Maak een lijst van de monumenten op de plekken waar je woont. Ontdek hun geschiedenis. [...] Verzamel informatie over familieleden die niet uit de oorlog zijn teruggekeerd. Chat met veteranen. Schrijf hun verhalen op. Maak uitstapjes naar plaatsen van militaire glorie.'

(Bogolyubov, Vinogradova and Gorodetskaya, 2019, p.122)

OVER CONSERVEREN CULTUUR EN PATRIOTTISME

'Welke verzen over het Moederland herinner je je uit je hoofd? Welke spreekwoorden over het Moederland ken jij? Vaak hoor je van je leeftijdsgenoten: "Het is gemakkelijk voor volwassenen om patriotten te zijn. Wat kan ik doen voor het Moederland? Ik ben pas ... jaar oud." Wat kun je doen om patriottisme te tonen?'

(Bogolyubov, Ivanova and Gorodetskaya, 2019, p.116)

ling kent, die sterk verbonden is met de cultuur en geschiedenis van een natie. Dit benadrukt communitarisme. Niet alleen kennis laat dit zien, maar ook de houding waarop wordt aangestuurd. Leerlingen moeten respect voor de Russische staat hebben en deze gehoorzamen, juist omdat deze zich verhoudt tot de geschiedenis en cultuur van de natie. Dit blijkt ook uit de vaardigheden. Leerlingen moeten zichzelf voorbereiden op de verdediging van het land en moeten leven volgens de regels ervan. Om dit te doen moeten leerlingen actief lid worden van maatschappelijke organisaties die een bijdrage leveren aan de gemeenschap. Maatschappelijke participatie moet in dienst van de staat, en zo de gemeenschap, staan.

GEMEENSCHAP

Als lid van de gemeenschap krijgen leerlingen veel kennis over rollen en sociale normen binnen een groep. De oorsprong daarvan moet worden gevonden in religie en historische en culturele elementen van de natie. Daarbij moeten leerlingen kennismaken van de helden van de natie en heroïsch gedrag, zoals tijdens de Grote Vaderlandse Oorlog (de Tweede Wereldoorlog). Ook het belang van familie wordt benadrukt, factoren die ook aan communitarisme raken. Kijkend naar houdingen wordt duidelijk aangestuurd op verantwoordelijkheid, ontwikkeling van een 'sterke' persoon-

lijkheid en zorg voor het welzijn van anderen. Ook hier dienen helden als voorbeeld, omdat het zorgdraagt voor de bescherming en conservering van de culturele gemeenschap. Vormen van onderwerping worden hierbij benoemd om dit te dienen, bijvoorbeeld door zich tot een goed patriot te ontwikkelen. Ook dit raakt aan communitarisme, net als bij vaardigheden. Leerlingen moeten zorgen dat de gemeenschap sterker wordt en dragen daarvoor verantwoordelijkheid. Zij moeten in staat zijn cultuur aan volgende generaties over te dragen.⁶

VERGELIJKING

Binnen Rusland vindt sterke bemoeienis plaats met de lesboeken die door het Ministerie van Onderwijs op de markt worden toegelaten, maar zonder maatschappelijk debat met inzicht in de gehanteerde criteria. Het gebrek aan debat vormt een grote tegenstelling met Nederland en vertaalt zich ook in een fundamenteel verschil in benaderingen. In tegenstelling tot veel West-Europese staten wordt Russisch burgerschapsonderwijs gekenmerkt door een conservatief communitaristisch karakter.⁷ Opvattingen over wat 'het algemene goed' betreft, vinden hun oorsprong in de religie, cultuur en geschiedenis van de Russische natie. Ondanks het feit dat op het gebied van kennis aandacht aan democratie en rechtstaat wordt besteed, wordt daar met betrekking tot houding en vaardigheden aan voorbijgegaan. Voor het dienen van de gemeenschap lijkt het omgekeerde aan de orde. De nadruk hierop komt dan ook sterk naar voren in de lesboeken. Daarbij hangt het samen met het autoritaire karakter van de Russische overheid. Er wordt dan ook beargumenteerd dat staatspropaganda in toenemende mate onderdeel van het curriculum binnen burgerschapsvorming wordt⁸, hetgeen ook de lesboeken laten zien.

RELIGIE, CULTUUR EN HISTORIE

In Nederland vindt er wel een maatschappelijk debat plaats over hoe burgerschap begrepen en gekaderd zou kunnen worden. Dit debat kan zorgen voor veel onzekerheid binnen onderwijsinstellingen. Deze onzekerheid betreft een van de uitgangspunten van de

nieuwe Wet op burgerschap in het voortgezet onderwijs die per 1 augustus van kracht is.⁹ In deze wet wordt tot doel gesteld om alle leerlingen kennis en respect bij te brengen over de basiswaarden van de democratische rechtsstaat. Genoemd worden gelijkwaardigheid, vrijheid en solidariteit.¹⁰ Daarbij moeten leerlingen een houding en vaardigheden ontwikkelen om actief bij te dragen aan de samenleving en deze beter te maken, met als uitgangspunt onze Grondwet en de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens. Ook hier is sprake van een essentieel verschil met Russisch burgerschapsonderwijs, waarbinnen de nadruk ligt op versterking en verbetering van de natie met religieuze, culturele en historische elementen als uitgangspunt. Verder stelt de Nederlandse wet dat leerlingen moeten worden voorbereid op deelname aan de pluriforme democratische samenleving. Ook het Russisch burgerschapsonderwijs spreekt hierover, maar ook hier maakt het uitgangspunt het verschil. In Nederland moeten leerlingen leren de kernwaarden van de rechtsstaat te respecteren, in Rusland gaat dit met name om de ontwikkeling van een loyale houding, of zelfs onderschikkend te zijn in je rol als burger aan de dominante interpretatie van de cultuur en geschiedenis.◆

Noten

1. Meduza, *Uchebniki pod redaktsiyey Arkadiya Rotenberga: Pochti 100% shkolnogo rynka poluchili struktury, blizkiye k drugu Putina. Tot kak eto proizoshlo*, 21 oktober 2019 (geraadpleegd op 2 maart 2021), <https://meduza.io/feature/2019/10/21/ministerstvoprosveshenie>.
2. RBK, *Krupneishy izdatel uchebnikov obyedinit'sya s blizhaishim konkurentom*, 8 april 2020. www.rbc.ru/technology_and_media/08/04/2020/5e8dc3359a79471a5e27a512 (geraadpleegd op 1 maart 2021).
3. Blain Neufeld, 'Political Liberalism, Autonomy and Education', in: Andrew Peterson, Garth Stahl & Hannah Soong, *The Palgrave Handbook of Citizenship and Education*, Palgrave Macmillan, London, 2020, p.792; Geoffrey Hinchliffe, 'Civic Republicanism, Citizenship and Education', in: Peterson, Stahl & Soong,

2020, pp.54-57, 63-64; Amitai Etzioni, 'Communitarianism revisited', in: *Journal of Political Ideologies*, 19 (2014) 3 pp.242-246.

4. Nelli Piattoeva, 'Citizenship Education as an Expression of Democratization and Nation-Building Processes in Russia', in: *European Education*, 37 (2014) 3, pp. 39-41, 43-44, 46.
5. *The Moscow Times*, 'Putin Adds Patriotism, War History to School Curriculum', 22 mei 2020, www.themoscowtimes.com/2020/05/22/putin-adds-patriotism-war-history-to-school-curriculum-a70347 (geraadpleegd op 27 mei 2021).
6. L.N. Bogolyubov, N.F. Vinogradova & N.I. Gorodetskaya, *Obshchestvoznaniye. 6 klass*, Prosveshcheniye, Moskou, 2019; L.N. Bogolyubov, L.F. Ivanova en N.I. Gorodetskaya, *Obshchestvoznaniye. 7 klass*, Prosveshcheniye, Moskou 2019; L.N. Bogolyubov, A.Yu. Lazebnikova en N.I. Gorodetskaya, *Obshchestvoznaniye. 8 klass*, Prosveshcheniye, Moskou, 2019; L.N. Bogolyubov, A.Yu. Matveyev en A.I. Lazebnikova, *Obshchestvoznaniye. 9 klass*, Prosveshcheniye, Moskou, 2019.
7. Michael Waltzer, *The Communitarian Critique of Liberalism*, Saga Publication 7-8, 2008, pp.20-21.
8. Proekt, 'Narrative', 24 maart 2020, www.proekt.media/narrative/obshchestvoznaniye (geraadpleegd op 6 september 2021).
9. Rijksoverheid, *Actueel*, 22 juni 2021, www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2021/06/22/eerste-kamerstemt-in-met-nieuwe-wet-voor-burgerschapsonderwijs#:~:text=De%20Eerste%20Kamer%20heeft%20vandaag,gaat%20in%20vanaf%201%20augustus (geraadpleegd op 3 september 2021).
10. Ibid.

Bram Jongejan is docent burgerschap aan het ROC van Flevoland. In het kader van zijn studie Russian- and Eurasian Studies (Universiteit Leiden) schreef hij de masterthesis Russia's enlightened citizen - An understanding of Russia's next generation by examining civic education textbooks.

EMANCIPATIEMONITOR ALS LESMATERIAAL

PARTTIME: HOOGTEPUNT VAN EMANCIPATIE?

Het Centraal Bureau voor de Statistiek is de bron voor vrijwel alle feiten over Nederland.

Het verschaft betrouwbaar materiaal om aan leerlingen voor te leggen. Daarbij kan het geen kwaad te benadrukken dat het om harde cijfers gaat, feiten, en niet om meningen, want in navolging van veel volwassenen zijn ook leerlingen steeds meer geneigd feiten en meningen over één kam te scheren.

WOLTER BLANKERT

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) waagt zich ook aan interpretaties en dat valt alleen maar toe te juichen, maar door de ijzeren reputatie als feitenleverancier, kunnen die ten onrechte ook als feiten worden opgevat. Zo worden als oplossing voor het huidige tekort aan arbeidskrachten de volgende oplossingen aangedragen: immigratie, verhoging van de pensioenleeftijd en vooral meer werkuren voor parttimers. Werkgeversoplossingen: trek bij een tekort een blik arbeidskrachten open. De economische aanpak, bestaande uit forse loonsverhogingen, wordt genegeerd. Bij werkgevers houdt de marktwerking op als het om lonen en arbeidsvoorwaarden gaat. Zelfs in het onderwijs valt het nog niet altijd mee een echte baan te vinden in termen van voor

1980: een vaste baan met het door de docent gewenste aantal uren op één school. Hogere loonkosten zullen Nederland deels uit de markt prijzen, met de gewenste afnemende vraag naar arbeid en daling van het surplus op de betalingsbalans. Vooralsnog zijn dit gunstige gevolgen, omdat volgens economische regels en regels van de Europese Unie een betalingsbalans in evenwicht behoort te zijn. Zuid-Europa zal een zucht van verlichting slaken als Nederland en vooral Duitsland eindelijk iets aan dat ontwrichtende overschot gaan doen als gevolg van te lage lonen.

EMANCIPATIEMONITOR

Mooi materiaal voor in de klas biedt de tweejaarlijks uitgegeven *Emancipatiemonitor*, met die van eind 2020 als meest recente versie. Door middel van cijfers, tabellen en grafieken wordt de verhouding tussen mannen en vrouwen objectief vastgelegd (non-binair worden nog genegeerd). Wel geldt ook hier dat de interpretatie subjectief is gekleurd. Uitgangspunt lijkt dat het doel is dat mannen en vrouwen wat arbeidsparticipatie, loonhoogte en positie betreft op hetzelfde niveau komen. Is dat wat parttime werken betreft zo vanzelfsprekend? Zo ziet het CBS het als een (vrij snel afnemende) achterstand dat maar 64 procent van de vrouwen financieel zelfstandig functioneert, tegenover 81 procent bij de mannen. Onbekend blijft echter welk percentage vrouwen desgewenst zelfstandig zou kunnen functioneren. Zo kan een docent met een halve baan momenteel vrij gemakkelijk aan

Emancipatiemonitor

2020

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Den Haag, december 2020

meer uren komen als de nood aan de vrouw komt. Zolang die noodzaak ontbreekt, kiezen vooral vrouwen voor een nog geen twee derde baan. Volgens het CBS zet dat vrouwen op een achterstand. Parttimers, en vooral de hogeropgeleiden, zouden hun 'carrière' schaden. Er bestaan zelfs berekeningen (niet van het CBS) hoeveel tonnen of zelfs miljoenen euro's vrouwen mislopen door hun carrière niet centraal te stellen. Voor advocaten op de Zuidas zal dat wel kloppen, maar daar vindt men dan ook geen parttimers. Daar zijn alleen workaholics met een soepele moraal welkom.

VERONDERSTELLING

Het gaat om een algemeen misbruikt elite-argument. Ruim 80 procent (of meer) van alle werkenden volgt immers helemaal geen carrière. De meesten ambiëren dat ook helemaal niet en wapenen zich daarmee tegen frustratie. Denk aan leraren, politieagenten, verplegers, betonvlechters enzovoorts. Enkelen belanden in hogere posities, maar het overgrote deel niet. Bij de vergaring van dienstjaren worden parttimers allerminst gediscrimineerd. Het CBS ziet parttime vooral als achterstand, maar die mening staat haaks op de wens van de meeste parttimers. Vandaar dat het vrijwel onmogelijk blijkt parttimers binnen het onderwijs tot meer uren te verleiden. Vandaar ook dat het een utopie is hier de oplossing van het arbeidstekort te vinden. Parttime werken is in veel gevallen een vorm van zelfbeschikking en kan daardoor worden beschouwd als de hoogste vorm van emancipatie, waarbij mannen achterlopen op vrouwen. Dit is een feit noch mening, maar een veronderstelling, een derde categorie dus. Aan de betrouwbaarheid van de cijfers doet dat niets af. U kunt ze zelf interpreteren of, nog beter, de leerlingen dat laten doen. Maar laat u niet door het CBS voorprogrammeren. ♦

De *Emancipatiemonitor 2020* van het Centraal Bureau voor de Statistiek in samenwerking met het Sociaal Cultureel Planbureau is te vinden op de CBS-website: www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2020/50/emancipatiemonitor-2020.

BURGERSCHAPSONDERWIJS IN HET MBO

IN HET BELANG VAN DE DEMOCRATIE!

Burgerschapsdeskundige Bram Eidhof en lector Hessel Nieuwelink maken zich zorgen over de status van burgerschap in het mbo. *M&P* sprak met hen.

KOEN DOGTEROM

Begin juni namen Bram Eidhof (oprichter van Bureau Common Ground) en Hessel Nieuwelink (lector Burgerschapsonderwijs aan de Hogeschool van Amsterdam) het initiatief om in een brief aan de Tweede Kamer hun zorgen over het burgerschapsonderwijs te delen. Ze kregen een stortvloed aan steunbetuigingen binnen. In een week tijd gaven 200 docenten, hoogleraren, practoren, lerarenopleiders en maatschappelijke organisaties aan de brief graag te ondertekenen. Tekenend is dat ook de Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs (JOB) de brief van harte ondersteunt. Welke problemen constateren Eidhof en Nieuwelink en welke oplossingen dragen zij aan?

Wat is de aanleiding voor het schrijven van de brief?

'Velen maken zich al lange tijd zorgen over de positie van burgerschap in het mbo. Recent hoorden we dat de MBO Raad en het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap nieuwe stappen aan het zetten zijn voor de invulling van het burgerschapsonderwijs. Leraren, lerarenbonden, lerarenopleiders en onderzoekers zijn hier niet als partners bij betrokken. Dit, samen met de vorming van een nieuw kabinet, was voor ons aanleiding om een brief naar de vaste Tweede Kamercommissie en de toenmalige informateur te sturen waarin we oplossingen voor de huidige problematiek aandragen.'

Welke problemen constateren jullie dan in het mbo?

'Er zijn drie structurele problemen die hoogstaand kwalitatief burgerschapsonderwijs in de weg zitten. Ten eerste worden geen eisen gesteld aan het aantal lesuren. Er zijn natuurlijk opleidingen waar het burgerschapsonderwijs stevig is verankerd, maar het gebrek aan een minimaal aantal wettelijk vastgelegde uren zorgt ervoor dat veel opleidingen te gemakkelijk wegkomen met "een middagje film kijken" om daarmee een burgerschapsonderdeel af te sluiten. Ook het hebben van een inspanningsverplichting in plaats van een resultaatverplichting voor studenten speelt daarbij een rol. In de tweede plaats worden er geen eisen gesteld aan docenten burgerschap. Opleidingen kunnen eventuele lessen door iedereen laten geven. In de

praktijk komt het vaak voor dat docenten autotechniek uren over hebben en dan burgerschapsonderwijs moeten verzorgen. Het jaar erna geeft iemand anders weer burgerschap. Het derde structurele probleem heeft te maken met het gebrek aan eisen waar studenten aan moeten voldoen. De wettelijke kwalificatie-eisen voor burgerschap in het mbo zijn vaag en vrijblijvend. Theoretisch gezien zijn de vier dimensies (politiek-juridisch, sociaal-maatschappelijk, sociaaleconomisch en vitaal burgerschap) niet eenduidig en de beschrijvingen maken geen onderscheid in *zelfredzaamheid* en *burgerschap*. Een wettelijke verankering van dit onderscheid zou ons inziens helpen bij de implementatie van goed burgerschapsonderwijs.'

Welke oplossingen, naast een onderscheid maken tussen zelfredzaamheid en burgerschap, dragen jullie voor?

'In onze brief staan vier oplossingen waarvan wetenschappelijk is aangetoond dat dit een positief effect heeft. De oplossingen die er nu liggen, zoals de burgerschapsagenda, zijn niet gebaseerd op wetenschappelijke inzichten noch op praktijkkennis en -ervaring van docenten. Zowel docenten als studenten, wetenschappers en andere betrokkenen zijn niet meegenomen in de totstandkoming van de burgerschapsagenda. Dat is wel het geval met de oplossingen die wij voorstellen. Wij stellen allereerst voor eindtermen te formuleren. Met name met betrekking tot de kennis en vaardigheden die studenten moeten bezitten als het gaat om de politiek-democratische en sociaal-maatschappelijke dimensie. Ten tweede is het van belang professionals meer te betrekken. Er moet een formele werkgroep worden vastgesteld waarin docenten en andere experts zitten die het brondocument herijken en inhoudelijk consistent maken. Informeel bestaat deze werkgroep maar zij krijgt formeel nog niet de erkenning. De derde oplossing die wij aandragen betreft het stellen van eisen aan de professionaliteit van docenten. Er moet een wettelijke bevoegdheidsregeling worden vastgelegd waarin staat dat alleen docenten met een bevoegdheid voor een aan burgerschapsinhoudelijk gerelateerd vak (zoals maatschappijleer, geschiedenis of levensbeschouwing) het vak burgerschap mogen geven. De vierde en laatste oplossing die wij aandragen is het stellen van wettelijke eisen aan het aantal

lesuren. Anders is het voor docenten onmogelijk om bij studenten burgerschapskennis, -vaardigheden en -houdingen te ontwikkelen. Daar is tijd voor nodig. Volwassenen die al eerder een mbo-opleiding hebben afgerond zouden een vrijstelling kunnen krijgen.'

MISVATTINGEN

Volgens Eidhof en Nieuwelink leven er vier misvattingen die de uitwerking van de oplossingen in de weg staan. Deze misvattingen worden door sommige partijen, zoals de MBO Raad, als argument gebruikt om weg te blijven van scherpere wettelijke eisen. Deze vier misvattingen zijn:

1. Het mbo kent verschillende niveaus, opleidingen en studenten. Maatwerk is nodig en wettelijke eisen staan maatwerk in de weg.

Eidhof en Hesselink: 'Maatwerk betekent niet dat er geen gezamenlijke kern kan zijn. Iedere student is inderdaad anders en ook elke opleiding is anders, maar de samenleving waar we de student op voorbereiden is hetzelfde. Aan zo'n gezamenlijke kern kan een opleiding indien gewenst haar eigen doelen toevoegen. Daarnaast stelt het recht kunnen doen aan verschillen tussen studenten juist extra professionaliteitseisen aan docenten.'

2. Het formuleren van wettelijke richtlijnen leidt tot het opleggen van een perspectief op wat goed burgerschap is.

'Er is een angst dat wettelijke richtlijnen voor burgerschap leiden tot het "dresseren" van studenten. Wanneer de overheid zou bepalen welke waarden in het onderwijs centraal moeten staan en hoe studenten moeten denken, dan zou daar sprake van kunnen zijn. In ons voorstel is dit absoluut niet het geval. Wij stellen voor centrale kaders vast te leggen voor kennis en vaardigheden. Houdingen en waarden blijven daarbuiten. Wat studenten vervolgens met die kennis en vaardigheden doen, is aan hen.'

3. Meer autonomie leidt vanzelfsprekend tot meer kwaliteit.

'Alleen autonomie is niet genoeg voor kwalitatief hoogstaand burgerschapsonderwijs. Hoewel het goed is om docenten professionele autonomie te bieden, bestaat professionele autonomie bij de gratie van professionaliteit en facilitering. Van een docent die opgeleid is om automonteurs op te leiden kan niet worden verwacht dat hij of zij een verhitte discussie over een controversieel onderwerp in goede banen kan leiden of studenten inzicht kan geven in de gelaagde betekenis van democratie; in elk geval niet zonder daartoe te zijn opgeleid. Aan die professionaliteit en facilitering ontbreekt het nu bij te veel opleidingen.'

4. Burgerschap is geen vak, maar een taak van iedereen.

'Burgerschapsonderwijs krijgt vorm in de dagelijkse pedagogische contacten tussen leraren en studenten en in het aanbieden van een burgerschapscurriculum. Het eerstgenoemde

'Neem burgerschap in het mbo serieus'
(foto: Ciell / Wikimedia Commons)

is inderdaad een taak van alle leraren. Het tweede aspect vraagt bevoegde leraren die de competenties hebben om complexe thema's met studenten te behandelen. Volledige integratie in andere onderdelen leidt ertoe dat de aandacht verwatert. Het wordt hoog tijd om het burgerschapsonderwijs in het mbo serieus te nemen, in het belang van de democratie.'

Wat is nu het vervolg?

'De brief ligt nu bij de Tweede Kamercommissie OCW en wij hebben de verwachting dat de Kamer om een reactie van de minister gaat vragen. Wij zijn erg benieuwd wat daaruit komt. We merken dat er binnen veel politieke partijen, van rechts tot links, veel steun voor de brief is. Het lijkt erop dat veel politieke partijen de urgentie voelen en vinden dat de tijd van vage en vrijblijvende aanpakken voorbij is. Daarvoor is het onderwerp te belangrijk. Mbo-studenten verdienen goed onderwijs en daarvoor moeten nu echt stappen worden gezet.' ♦

EXCURSIE NAAR HET NIEUWE ONDERKOMEN VAN DE TWEDE KAMER

ACHTER GLAS IN HET NIEUWE PARLEMENT

Het Binnenhof is eindelijk leeg. Na jaren van plannen maken en vertragingen, na eindeloze discussies en openlijke ruzies tussen Kamervoorzitter en minister, is het parlement nu dan toch verhuisd. Dat betekent dat ook schoolklassen voor een bezoek aan het nieuwe, tijdelijke parlement naar de andere locatie moeten.

VINCENT DE GEUS

Eeuwenlang spraken Eerste en Tweede Kamerleden verwijzend naar elkaar over 'de overkant', doelend op de ingangen van de Eerste en Tweede Kamer die zich recht tegenover elkaar aan het Binnenhof bevonden. Dit is niet langer het geval. De Eerste Kamer is in noordwestelijke richting verhuisd en bevindt zich inmiddels aan de Kazernestraat in het voormalige gebouw van de Hoge Raad. De Tweede Kamer is in noordoostelijke richting verhuisd en nu gehuisvest in de 'Apenrots' aan de Bezuidenhoutseweg, het voormalige gebouw van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Wat betekent dit voor de vele leerlingen die jaarlijks een bezoek aan het parlement brengen?

DEBATTEREN

De ProDemos-begeleider met wie ik op stap ben, excuseert zich bij leerlingen voor enkele technische problemen. Na anderhalf jaar waarin hij vrijwel geen groepen op bezoek heeft gehad, is er sprake van enige opstartproblemen. De telefoons die leerlingen tijdens de debatsimulatie uitgereikt krijgen, haperen. Gelukkig is de technische man van ProDemos in de buurt en is het probleem snel opgelost. Vol vuur debatteren leerlingen over de vraag of het OV-gebruik gratis moet worden. Bij ProDemos is inmiddels ook het Democratielab weer in gebruik en in verschillende zaaltjes treden begeleiders op als quizmaster. Leerlingen die goede antwoorden geven verdienen nog steeds muntjes waarmee ze kans maken op een prijs. Leuk, maar de leerlingen met wie ik op stap ben, willen vooral ook weten wanneer ze naar de Tweede Kamer gaan en waar die Tweede Kamer eigenlijk is. Tja, dat is sinds kort niet zo gemakkelijk meer uit te leggen. Wezen ProDemos-begeleiders vroeger simpelweg door het raam om aan te geven waar het gebouw van de Tweede Kamer zich bevond, tegenwoordig moeten ze zeggen dat het ongeveer een kwartier lopen is. Gelukkig is het vandaag lekker weer.

Het voormalig Ministerie van Buitenlandse Zaken, de 'Apenrots' (foto: Wikimedia Commons)

SLENTEREN

Wanneer we richting de Tweede Kamer gaan, blijkt het kwartier al snel te optimistisch ingeschat. 16-jarige leerlingen lopen niet zo snel. Eigenlijk moet ik constateren dat ze überhaupt niet lopen, maar slenteren. Slenterend ben je al gauw tien minuten langer onderweg om bij de Tweede Kamer te komen. Dat leerlingen vrij snel begin-

nen te klagen over vermoeidheid maakt de afstand niet korter. Uiteindelijk zijn we dan toch bijna bij de Tweede Kamer. ProDemos heeft daar in de buurt een ruimte weten te bemachtigen waar leerlingen tassen en telefoons in een kluis kunnen opbergen en waar ze nog even gebruik kunnen maken van toiletten. In de komende maanden moeten er in dit gebouw New Babylon ook zaaltjes beschikbaar komen waar de schoolklassen programmaonderdelen kunnen volgen.

MINDER SYMBOLIEK

Nadat de tassen en telefoons zijn ingeleverd, kunnen we de Tweede Kamer binnengaan alwaar we natuurlijk eerst door een detectiepoortje moeten zien te komen. Na dit obstakel arriveren we in de centrale hal. Hier vind je geen marmeren vloer, geen glazen dak en geen rij met bustebeelden zoals in de Statenpassage, de oude centrale hal van de Tweede Kamer. Waar ProDemos-begeleiders in die oude centrale hal vaak een verhaal over de symboliek van de aanwezige elementen hielden en waar leerlingen zich soms aan de enorme afmetingen van de hal vergaapten, is de centrale hal in het nieuwe onderkomen minder indrukwekkend. De vloer lijkt van beton. Kale muren overheersen. De begeleider heeft nog geen verhaal paraat en hij vraagt leerlingen een opdrachtje op hun tablet uit te voeren.

MINDER SPANNEND

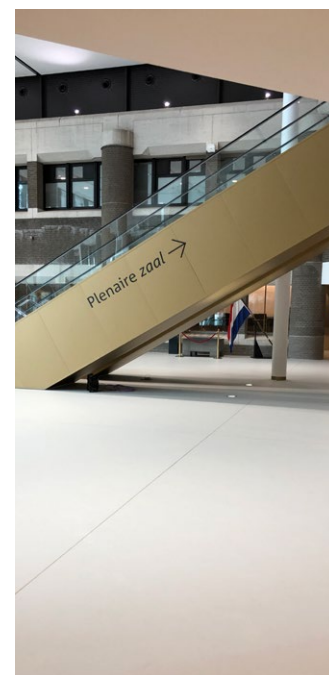
Dan is het tijd om naar de plenaire zaal te gaan. Wat is gebeven, is de roltrap die we moeten betreden om de plenaire zaal te bereiken. Ook de roltrap lijkt echter minder indrukwekkend in

afmeting dan de vorige. We komen aan bij de plenaire zaal en worden begeleid naar de zogenoemde multimediaruimte. Vanuit daar wonen we de vergadering van de Tweede Kamer bij. Dit betekent dat we niet zoals vroeger in dezelfde ruimte zitten als de aanwezige Tweede Kamerleden. We zitten achter glas. De ProDemos-begeleider weet me te vertellen dat dit een groot voordeel oplevert. Leerlingen hoeven niet meer muisstil te zijn tijdens het bijwonen van de vergadering. De begeleider van ProDemos kan uitleg geven, terwijl we de Kamerleden in actie zien. Ik begrijp het voordeel dat hij benoemt, maar ik mis vooral het gevoel van sensatie dat ik in het oude gebouw wel ervoer. De spanning die in het oude gebouw aanwezig was, waarbij je wist dat een leerling met een simpele uitroep alle aandacht van aanwezige Kamerleden naar zich toe zou kunnen trekken, is weg. Leerlingen kunnen roepen wat ze willen, maar de glazen muur die ons scheidt van de Kamerleden maakt dat de Kamerleden onverstoort door zullen gaan met hun werk.

TOCH LEUK

Met een licht gevoel van teleurstelling daal ik de roltrap weer af naar beneden. We halen de jassen op en keren vervolgens terug naar de ruimte van ProDemos om de tassen en telefoons op te halen. De dag komt ten einde. Een bezoek aan de Eerste Kamer maakt geen deel uit van het programma. De begeleider vertelt me dat het wel de bedoeling is om zo nu en dan ook met schoolklassen het nieuwe tijdelijke gebouw van de Eerste Kamer te bezoeken, maar dat het vaker niet dan wel zal gaan gebeuren. Ik weet niet of dat erg is. De leerlingen met wie ik op stap ben, zitten duidelijk niet te wachten op nog een wandeltocht.

Op mijn vraag hoe ze terugkijken op de dag antwoorden ze opvallend positief. De dag was leuker dan ze vooraf hadden verwacht. Ik realiseer me dat leerlingen natuurlijk helemaal niet weten waar de Tweede Kamer eerder was gehuisvest. Ze weten niet dat het in renovatie zijnde gebouw iets grootser en indrukwekkender was dan het huidige onderkomen van de Tweede Kamer. Ze weten ook niet dat ze in het oude gebouw in dezelfde ruimte zouden zitten als Kamerleden en dat dat waarschijnlijk een sensationeler gevoel opgeleverd zou hebben. Ze hebben geen vergelijkingsmateriaal. Ze weten alleen dat ProDemos hen een leuke dag heeft bezorgd. En eerlijk is eerlijk, de lat ligt meestal laag. Als je leerlingen vertelt dat ze een politieke excursie gaan doen, zijn de verwachtingen niet hooggespannen. Een afwisselend programma met interactieve onderdelen en een prijsuitreiking zoals ProDemos dat biedt, levert al snel een leuke dag op. ♦

Het tijdelijk onderkomen van de Tweede Kamer
(foto's: Vincent de Geus)

Zie voor meer informatie over een bezoek aan de Tweede Kamer de mededeling op pagina 2.

ZWAKSTROOMDEMOCRATIE

De Toeslagenaffaire, de aardbevingen in Groningen en het mestoverschot zijn slechts drie voorbeelden van zaken waar de Nederlandse overheid al lange tijd mee worstelt. Het label *zwakstroomdemocratie* lijkt een juiste voor de wijze waarop met deze problematiek wordt omgegaan.

WOLTER BLANKERT

De term *zwakstroomdemocratie* heeft wijlen hoogleraar Geschiedenis Maarten Brands gemunt. Hij bedoelde er niet mee dat onze democratie op een laag pitje zou functioneren, maar dat de Nederlandse democratie moeite heeft met het oplossen van wat grotere problemen. Zijn directe kritiek betrof de aanvankelijke weigering de genocide in Srebrenica te erkennen, maar beperkte zich niet daartoe. Het is een nuttige term om in de klas te behandelen en te bediscussieren, met voorbeelden ervan en met voorbeelden van het tegendeel.

De Tweede Kamer en regering varen deels op het kompas van de media. Die ontullen iets, waarna er tumult ontstaat, of bagatelliseren iets (zoals jarenlang bij Srebrenica het geval was), waardoor de rust voorlopig bewaard blijft. Het lang voor zich uitschuiven in de hoop dat de bui overdrijft is een beproefde tactiek. Als dat niet helpt moet een externe commissie (hetgeen bij Srebrenica uiteindelijk plaatsvond) of een commissie uit de Tweede Kamer zelf (waarop de keuze bij de Toeslagenaffaire viel) uitkomst bieden. Die kwesties vormen illustraties van de traagheid waarmee Tweede Kamer en regering in beweging zijn te krijgen.

TOESLAGEN

In 2017 bracht de Nationale ombudsman, rechtstreeks vallend onder de Tweede Kamer, een glashelder rapport uit over de misstanden bij de toeslagen. De meeste Kamerleden beschouwden het als gezeur van de instantie die wordt betaald om te zeuren, tenminste als ze de moeite hadden genomen het rapport te lezen. De laatste

tijd klagen Kamerleden veel over stress en dat zal best terecht zijn. Toch krijgt de buitenstaander niet zelden de indruk dat de oorzaak daarvan is dat hoofd- en bijzaken niet goed van elkaar worden gescheiden. Toegegeven, de beste stuurlied staan aan wal, maar gratis raad is nooit weg.

Slechts twee Kamerleden beten zich vast in de Toeslagenaffaire en kregen na twee jaar de bal eindelijk aan het rollen, mede dankzij, aanvankelijk heel beperkte, media-aandacht. Inmiddels zijn er weer twee jaar verstreken, drie bewindslieden versleten en trad het kabinet-Rutte III erom af - en wist zo het record in *demissionariteit* scherper te stellen - maar geregeld is de zaak nog altijd niet. Een zwakstroomdemocratie dus, waarbij men etmalen over de krabbel 'Omtzigt functie elders' debatteert, maar de aanpak van klimaat, woningnood en stikstof nog rustig een jaartje extra in de week laat liggen.

GRONINGS LEED¹

Een sprekend voorbeeld is ook de aanpak, of beter het ontbreken daarvan, van de aardbevingsschade in Groningen. Groningen is tientallen jaren een wingewest geweest voor de rest van het land. Groningen zelf ontving vrijwel niets, zelfs niet de vurig gewenste snelle spoorverbinding met de Randstad. Wel zagen de Groningers al vanaf 1985 scheuren trekken in hun woningen door bodemdaling. Schadeloosstelling vond nauwelijks plaats. De Nederlandse Gasunie schakelde taxateurs in die vorstelijk werden betaald om de schade aan andere oorzaken toe te schrijven. Rechters vroegen een 100 procent waterdicht bewijs van een causaal verband tussen schade en gaswinning - een onmogelijke eis. De 'onafhankelijke' toezichthouder, het Staatstoezicht op de Mijnen, ontkende vele jaren glashard het verband, waarbij wetenschappelijke uitkomsten en ervaringen elders werden weggemoffeld. Buiten Groningen toonden de media er geen belangstelling voor en bereikte het de regering en de Tweede Kamer niet. Dat veranderde na forse aardbevingen vanaf 2014. Die veroorzaakten grotere schade en bovendien in één klap. Als voorheen vrijwel onbekend verschijnsel trokken ze de aandacht, dit keer ook in de landelijke media. Desondanks schoten de Gasunie, de overheid en de 'onafhankelijke' toezichthouder aanvankelijk nog in de ontkenningmodus. Na terugkerende aardbevingen viel het causale verband niet meer te ontkennen. Toen de eerdere standpunten van de toezichthouder volstrekt onhoudbaar werden liep die eindelijk over naar de Groningers in nood, met snoeiharde rapporten. Aarzelend en met tegenzin erkende de Gasunie enig verband,

maar bediende zich opnieuw van partij-dige taxateurs om de schade te minimaliseren. Minister van Economische Zaken Eric Wiebes komt de eer toe dat hij in een vlaag van hoogspanning diverse knopen doorhakke. In 2018 besloot hij op korte termijn een eind te maken aan de aardgaswinning in Groningen en zorg te dragen voor een ruimhartige schadevergoeding; te laten regelen en betalen door de overheid. De eerste belofte is nog van kracht, de tweede is weer teruggezet in de zwakstroommodus. De afhandeling van schade verloopt weer tergend traag en gaat steeds weer gepaard met discussie over het causale verband. De aanvankelijk toegezegde versterking van een groot aantal gebouwen vond men bij nader inzien overbodig. De Groningers zijn nog lang niet uit de zorgen.

MESTOVERSCHOT

Toch verloopt de ontwikkeling in Groningen uiterst snel in vergelijking met het mestdossier. Het mestoverschot staat pas sinds 1975 op de politieke agenda, de halve eeuw is dus nog niet volgemaakt. Destijds draaide het om de zure regen, maar ook toen al betekende dat aantasting van natuurgebieden door te veel mest in de bodem. Daarom werd een flink aantal varkensboeren met veel geld uitgekocht. Niets stond de boeren echter in de weg om dat geld weer in nieuwe, aanzienlijk grotere, stallen - een eindje verderop - te investeren. Gemeenten moesten daarvoor een bouwvergunning afgeven, maar door het ontbreken van samenspel tussen gemeenten en de rijksoverheid leverde dat zelden problemen op.

De Europese melkquota hielden de koeien-mest tientallen jaren enigszins binnen de perken. Toen die in 2015 werden afgeschaft, moedigde staatsecretaris van Landbouw Sharon Dijksma, met volle steun van de Tweede Kamer, de boeren hartstochtelijk aan de veestapel fors uit te breiden om hun inkomen op peil te houden. De Rabobank verschaftte de daarvoor noodzakelijke leningen. Geen wonder dat in de vijf jaar daarna het aantal koeien met ruim 20 procent toenam. Er zijn nu vele miljarden nodig om dat terug te schroeven. Gezien ervaringen in het verleden is het de vraag of onteigening van boerengrond daarvoor het beste middel is. Dat laat immers de mogelijkheid open van meer vee op de overgebleven grond. Het aantal koeien, met loopstallen als vervanging van het weiland, is steeds lossers van het beschikbare oppervlak komen te staan.

ONDOORZICHTIGE WISSELWERKING

Alleen een stringente regulering van de veestapel (door de melkquota bestond die min of meer in het verleden) zal zoden aan de dijk zetten, maar dat zal op heel wat boerenverzet stuiten. De landbouwlobby, met vele vertakkingen in de politiek, is altijd een belangrijke machtsfactor geweest. Daarbij hebben de boeren zonder meer een punt. Nog maar goed vijf jaar geleden werden ze verleid de veestapel fors uit te breiden, nu moeten ze dat weer tenietdoen. Als multinationals dat overkomt, hebben ze volgens internationale afspraken recht op forse schadevergoeding. Zo wist de Nederlandse Aardolie Maatschappij (Shell en Esso) die binnen te

halen na de aangekondigde sluiting van het Groningse gasveld. De energielobby overtuigde de kabinetten-Balkenende ervan nieuwe kolencentrales te bouwen, met fors subsidiegeld. Nu, nog geen twintig jaar later, moeten die worden gesloten, vanzelfsprekend met schadeloosstelling. Nu ijvert de energielobby met volle kracht voor biomassacentrales, uiteraard met subsidie, al zijn er weinig wetenschappers meer die dit als winst ten opzichte van kolencentrales zien.

Kortom, de boeren hebben genoeg sprekende voorbeelden om zich niet voetstoots gewonnen te geven. Uit het bovenstaande blijkt dat naast parlement, regering en media ook lobbygroepen een belangrijke rol spelen in de besluitvorming. Actiegroepen kan men als een variant daarop zien. De vaak ondoorzichtige wisselwerking tussen die partijen verklaart mede waarom het zo moeilijk is een klus snel te klaren. ♦

Noot

1. Het verhaal van de Groningse gasbel, de gevolgen voor de Nederlandse samenleving, de concurrentie met nieuwkomer Rusland en de kommer en kwel voor de Groningers worden boeiend uiteengezet in het boek *Gronings Goud, over de macht van het gas en de rol van Rusland* van Wendelmoet Boersema (Ambo/Anthos, 2021).

Door de Nederlandse zwakstroom-democratie zijn Groningers nog steeds niet uit de zorgen (foto: Dorpshuis in het Groningse dorp Leermens, Hardscarf/Wikimedia Commons).

Het schooljaar is weer begonnen. Ik hoop dat u allen een fijne vakantie heeft gehad...

Zo, aan het begin van het schooljaar, is vanuit NVLM-hoek ook nog weinig te melden. Binnenkort praten we weer bij met partijen als de SLO over burgerschap, maatschappijleer in de onderbouw en de voorbereidingen van curriculum.nu. Nu kan ik in deze column iets aanstippen dat de meeste van u mogelijk indirect raakt: de bevoegdhedenstructuur en de lerarenopleidingen.

Hoe zat het ook alweer? Nederland kent allereerst de eerstegraads- en tweede-graadsbevoegdheden. Daarnaast zijn er zogenaamde beperkte bevoegdheden voor de onderbouw. Tot slot kent Nederland het Pedagogisch Didactisch Getuigschrift (PDG), dat weliswaar niet tot een officieel tweedegraadsdiploma leidt, maar docenten wel bekwaam maakt voor het mbo. Het is de bedoeling dat alleen hbo-opgeleide personen een PDG mogen halen, hoewel ook via een vrijstellingstraject tot deze opleiding toegang kan worden verkregen. Deze diploma's ('getuigschriften' is de formele term) kunnen via diverse opleidingen en opleidingsvarianten worden behaald. Er zijn de standaard bachelor- en masteropleidingen, maar ook educatieve minoren (voor die beperkte bevoegdheden,) een PDG-opleiding dus, kopopleidingen, zijnstroomroutes, vrijstellingsvarianten, en mogelijk nog meer. Onderzoekster Merel van Vroonhoven spreekt van 384 routes om leraar te worden.

In 2020 kreeg de Commissie Onderwijsbevoegdheden (ook wel de commissie-Zevenbergen) de opdracht over een nieuwe bevoegdheden- en navenante opleidingsstructuur na te denken. Deels om eenvoud te krijgen, deels om aan de behoefte van scholen te voldoen: er zijn te weinig mensen die voor het leraarschap kiezen. De commissie zocht de oplossing in bredere opleidingen/bevoegdheden, met een basis in een algemeen pedagogisch/onderwijskundig curriculum. De commissie klapte echter. Een belangrijk smaldeel in de commissie kon zich niet in deze keuzen vinden, om de reden dat vakdeskundigheid een voorspeller van goed docentschap is en daarom niet mag worden genegeerd. Over vakdeskundigheid schreef ik eerder in mijn artikel in *M&P* nr. 5. Door het klappen van de commissie was deze slag voor vakdeskundigheid gewonnen.

Ondertussen is ook een *Bestuursakkoord Flexibilisering Lerarenopleidingen* op 12 oktober 2020 tot stand gekomen. Het is een akkoord tussen de Vereniging Hogescholen, de Vereniging van Universiteiten (VSNU) en minister Ingrid van Engelshoven. In het akkoord staat dat lerarenopleidingen voortaan uit geheel gepersonaliseerde routes (op basis van intakes en assessments) bestaan, met, alweer, een brede pedagogisch-didactisch curriculum als uitgangspunt. Dit zou de behoefte van scholen zijn en op deze 'vraagsturing' moeten de opleidingen inspelen.

U kunt zich voorstellen dat dit akkoord bij lerarenopleiders als een bom insloeg. Om te beginnen is de timing opmerkelijk. De commissie-Zevenbergen was nog niet klaar, of via een andere route proberen de genoemde partijen de opleidingen alvast te transformeren. Het smaldeel uit die commissie, met het tegengeluid, wordt genegeerd. In onze en andere vakverenigingen is, met dit smaldeel, boosheid over het wegpoetsen van vakdeskundigheid. Verder is dit opmerkelijk. Ten eerste lijkt draagvlak voor deze vernieuwing ver te zoeken. Had 'Dijsselbloem' ons niet geleerd dat vernieuwingen niet zonder kunnen? Ten tweede zijn gepersonaliseerde routes geen vereenvoudiging van de 384 opleidingen, maar is er een grote kans dat alle intakes, assessments en persoonlijke routes alleen maar grotere diversiteit en dus complexiteit van opleidingen opleveren. Niks eenvoudig.

Wilfried Admiraal, directeur van een de lerarenopleidingen (het ICLON, Universiteit Leiden) legde het in een blog (*Mag een leraar weer leraar zijn*, 12 augustus 2021) nog een keer uit. Uit onderzoek blijkt dat leraren leraar worden omdat ze gewoon betekenis kunnen hebben en in redelijke werkomstandigheden (lees: autonomie) hun werk mogen doen. Ik vrees dat beide wegvallen met deze plannen: de leraar leert straks op zijn opleiding niet meer betekenis met zinvolle vakinhoud te leveren; voorbereiding op en onderhoud van het leraarschap leiden tot een onnoemelijk stapel procedures; de autonomie van leraren staat onder druk als zij zich naar 'de behoefte' van scholen moeten voegen.

Als NVLM staan wij natuurlijk voor vakdeskundigheid op het gebied van de sociale wetenschappen. Wij zullen altijd pleiten voor een vakinhoudelijke kern van lerarenopleidingen. Met andere vakverenigingen willen we optrekken om deze kern te behouden.

Ik wens u een betekenisvol jaar toe.

Marcel Mooijman voorzitter NVLM | www.nvln.nl

BART

EFFE WENNEN

De allereerste weken weer aan het werk en wat er toch met kop en schouders bovenuit steekt is: 'Dat het toch echt weer effe wennen is'. Voor de studenten, voor mij, voor mijn collega's - voor iedereen eigenlijk wel. Waar we het afgelopen anderhalf jaar thuis aan het werk, genietende van de overheerlijke kopjes koffie uit je eigen luxueuze espressomachine, de lessen aan het verzorgen waren, staan we nu voor een volle klas het bruine water van dat ding op de gang naar binnen te slurpen. Eerlijk is eerlijk: dat is voor iedere docent wel 'effe wennen' toch?

Alle gekheid op een stokje: wat een verschil! Weer volle klassen en volle teamkamers. Voor het eerst weer voor de klas was toch naast 'effe wennen' ook wel weer 'effe spannend'. Hoe moest het ook alweer? Gelukkig pak je het snel weer op. maar 'effe wennen' toch?

Ook voor de nieuwe eerstejaarsstudenten geldt dat natuurlijk. Zij komen ook nog eens op een nieuwe school met nieuwe mensen en nieuwe lesstof. Waarschijnlijk ook met nieuwe schoolregels die echt effe wennen zijn! Een student zei dat ik 'mijn bek dicht moest houden' omdat ik hem op zijn gedrag aansprak, hij was 'effe vergeten' dat hij hier zijn microfoon niet kon dempen denk ik, die moest vooral daaraan nog 'effe wennen'.

We mogen natuurlijk niet klagen. We hebben het niet slecht. We hebben een fantastische baan, maar we staan wel weer direct volledig aan. Van nul naar honderd in *no time* en dat vraagt wat van je. Tot nu toe gaat bij mij op vrijdag- en zaterdagavond om negen uur het lampje uit - en dat zegt wel iets. Wat ik van de afgelopen tijd heb geleerd is dat aanwezigheid toch niet helemaal hetzelfde is als productiviteit. Lekker kletsen met collega's en studenten over van alles en nog wat, om er uiteindelijk achter te komen dat je nog een stapel werk hebt liggen. Dat is 'effe wennen', want thuis had ik dat allemaal direct af en studenten in de les zeggen: 'Dit had toch gemakkelijk online gekund, ik heb drie kwartier moeten reizen'.

Ik denk dat we een hoop voor de studenten en voor onszelf kunnen leren om het werk efficiënter weer op te pakken, of is het dan toch slechts 'effe wennen' aan het oude normaal?

BART VAN DEN HANENBERG | mbo-docent

M&P

MAATSCHAPPIJ & POLITIEK

is een uitgave van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

REDACTIE

Ivo Pertjys
hoofd-
redacteur

Bas
Banning

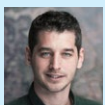
Marian
van den
Berge

Wolter
Blankert

Koen
Dogterom

Vincent
de Geus

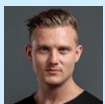

Koen
Vossen

COLUMNISTEN

Stef van
der Linden

Bart van den
Hanenberg

EINDREDACTIE

Maarten Cras

OPMAAK

Lidewij Spitshuis | lidewij.net

ART DIRECTION

Jenny Kan | jenniness.com

OMSLAGFOTO

Ontwerp: Lidewij Spitshuis

DRUK

EDG Media

UITGEVER

ProDemos

REDACTIESECRETARIAAT

ProDemos, Hofweg 1H
2511 AA Den Haag
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl
www.maatschappijpolitiek.nl

ABONNEMENTSPRIJZEN M&P

Zie www.maatschappijpolitiek.nl

NIEUWE ABONNEMENTEN

Nieuwe abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Meld u aan via www.maatschappijpolitiek.nl/abbonnementen.

Abonnees kunnen adreswijzigingen doorgeven door een e-mail te sturen aan m&p@edg.nl.

AUTEURSRECHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingenmateriaal, indien dit geschiedt zonder winstoogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

ADVERTENTIES

Zie www.maatschappijpolitiek.nl.
Of op aanvraag bij de uitgever,
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl

KOPIJ EN MEDEDELINGEN

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

Save the date

DOCENTENDAG MAATSCHAPPIJLEER

11 februari
2022

De Docentendag Maatschappijleer is dé jaarlijkse vakconferentie voor docenten maatschappijleer, -kunde, -wetenschappen en burgerschap. Na een online Docentenweek in 2021 hopen we jullie in 2022 weer allemaal 'in het echt' te zien! De 40ste editie van de Docentendag vindt plaats op vrijdag 11 februari in Den Haag. Maandag 22 november opent de inschrijving, dus zet deze data alvast in je agenda. Hopelijk tot 11 februari!
prodemos.nl/docentendag

ProDemos